БҮГҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, КАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1925 чылда үндезилеттинген.

1967 ч.
НОЯБРЬ
15
СРЕДА
№ 270 (6906).
Өртээ 2 көп.

Акы-дуңма найыралдың байдалынга

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин Моол Араттың Революстуг партиязының Төп Комитединиң Бирги секретары, Моол Арат Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы, Москвада чоруп турар Ю. Цеденбалды ноябрь 13-те Кремльге хүлээп алган.

А. Н. Косыгин биле Ю. Цеденбалдың аразынга чылыг, найыралчы беседа болган, аңаа совет-моол дем каттыштырылгазын быжыглаарының болгаш улам ыңай хөгжүдериниң айтырыгларын чугаалашкан.

1968—1970 чылдарда Совет Эвилели биле Моол Арат Республиканың аразынга экономика харылзааларын улам ыңай хөгжүдер дугайында дугуржулгага ол хүн ат салдынган. Моол Арат Республиканың үлетпүрүн болгаш кедээ ажыл-агыйын хөгжүдеринге, ылаңгыя экономиканың хөй объектилерин тударынга, мал ажылын болгаш өске-даа ажыл-агый адырларын хөгжүдеринге ол дугуржулганы ёзугаар дуза чедирген турар.

Дугуржулгага ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. Н. Косыгин болгаш МАР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ю. Цеденбал ат салган.

Ат салдынган дугуржулга Совет Социалистиг Республикаларның Эвилели биле Моол Арат Республиканың аразында экономиканың сырый дем каттыштырылгазын болгаш акы-дуңма дузалажылганы быжыглаарынга, улам ыңай хөгжүдеринге киирген чаа улуг-хуу болур деп бүзүрелдиин талалар илергейлээн.

(СЭТА).

Бүгү улустуң херээ

Совет черниң байлактарын камгалаарының болгаш элбекшидериниң айтырыгларын бойдус камгалалының талазы-биле Бүгү-эвилелдиң бирги чөвүлел хуралынга чугаалашкан. Чөвүлел хурал ССРЭ-ниң Улус ажыл-агыйының чедиишкиннериниң делгелгезинге ноябрь 13-те ажыттынган. Аңаа эртемденнер, эвилелдешкен республикаларның бойдус камгалаар ниитилелдериниң төлээлери, күрүнениң албан черлериниң ажылдакчылары чыглып келген.

Бойдусту кам-хайыра чок ажылап турар чоруктуң уламындан чер бөмбүрзээнге чартык миллиард гектар тарылга шөлдери, планетага өзүп үнүп турган аьрга-эзимнерниң үштүң ийи кезии, 150 ажыг чүзүн аңнар, куштар өскүндүрген.

ССРЭ-де бойдус байлактарын ажыглаарының айтырыгларын күрүне эрге-чагыргазының органнары эргелеп турар. Бүгү эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларда бойдус камгалалының доктаамал комиссиялары тургустунган. Төрээн чер-чуртунуң байлактарын камгалаар улуг ажылды бойдус камгалалының ниитилелдери чорудуп турар. Олар боттарының хуралдаңында 20 миллион ажыг кижилиг деп, ССРЭ-ниң Кедээ ажыл-агый министерствозунуң бойдус камгалаар күрүне инспекциязының начальниги В. Д. Денисов бодунуң чугаазынга онзалап демдеглээн. Бойдустуң кур байлактарын комплекстиг ажыглаарын бүрүн харылаар күрүне органнарын тургузары эргежок чугула апарган деп, В. Д. Денисов санаан. Ындыг органнар Украинада, Белоруссияда, Литва биле Азербайджанда тургустунган. Бойдус камгалалының херээн ССРЭ-ге ниитизи-биле экижидер хемчеглер төлевилеттинип турар.

Чөвүлел хуралга Бүгү-эвилелдиң кедээ ажыл-агый эртемнериниң Ленин аттыг академиязының академиги С. С. Соболев, ССРЭ-ниң медицина эртемнериниң академиязының кежигүн-корреспондентизи С. Н. Черкинский, Литва ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында бойдус камгалалының Күрүне комитединиң даргазы В. А. Бергас болгаш оон-даа өскелер илеткел кылган.

(СЭТА).

Дужуттуң алдын фондузу

Тываның кедээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери юбилейлиг чылдың чаагай дужудунуң ажаап алыышкынын дооскаш, күрүнеге ийи пландан ажыг тарааны саткаш, оон улаштыр 1968 чылдың тарылгазының белеткелинге кирген. Часкы тарылгага белеткелде эң кол чүве — эки шынарлыг, сорттуг үрезиннерни белеткеп алыры болур.

Республикада ниитизи-биле тараа культураларының келир чылдың тарылгазынга хереглээр үрезиннери урдунган. Ам кол сорулга болза оларны чажар шаңнарынга чедир ажылдап кылгаш, эки складтарга уруп, келир чылдың тарылгазынга чедир шыңгыы кадагалаары болур. Ынчангаш амгы үеде колхозтарның, совхозтарның шаңнарынга, складтарының чанынга кол ажыл — үрезин арыглаашкынын, ону урарын график ёзугаар чорудар ужурлуг. Ындыг турбуже бо эң харыысалгалыг, чугула ажылче чамдык колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары, агрономнары, бригадирлери чогуур кичээнгей салбайн турар. Бо дугайын бар үрезиннерниң шынары херечилеп турар.

Республикада тараа культураларының бүгү үрезиннериниң 70 ажыг хуузун үрезин шынары хынаар лабораторияларга хынап көөрге, оон 75 хуузу чажар шынарынга четпес болган. Оон иштинде Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйларының хынаткан үрезиннери шупту, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем районнарның кол нуруузу куду шынарлыг болган. «Көк-Тей» совхоз тараазын эрте ажаап алган болза-даа, үрезин арыглаашкынын амга чедир багай организастап келгениниң түңнелинде, оон хынаткан үрезиннериниң 90 ажыг хуузу боктуг болган.

Үрезиннерниң үнүүчел шынары эрткен чылдыындан барык үш чартык катап кудулап, өл-шыгының чогуур нормадан ажып турары үш катап көвүдеп турар. Бо дээрге чер-черде үрезинни ажылдап кылырын четпес организастап турарындан аңгыда, бо чылын агаар-бойдустуң таарымчалыг эвес байдалындан база хамааржыр. Чамдык тарааларның быжыды дески эвес болган, элээн хөй ажыл-агыйларга үрезин участоктарының тарааларын соокка алыскан. Ынчангаш тарааның өл-шыгы улгадып, үнүүчел шынары кудулап турары ол. Моон ужурунда бо чылын үрезинни ажылдап кылырынче онза кичээнгейни салыры негеттинип турар.

Ажыл-агый бүрүзүнге үрезин арыглаар, кургадыр, шыгжагга урар бригадаларның, звеноларның күжүн бүгү үрезиннерни улуг соок дүжериниң бетинде ажылдап доозарын чедип алыр кылдыр четчелеп тургузар болгаш оларның ийи ээлчег-биле ажылдаарының графигин тургузар. Бригадалар төптеринде болгаш түр шаңнарда үрезин арыглап, складтарже чүдүрүп турар кижилерниң ажылын үзүктелдирбес, харын дужут ажаап алыышкыны-биле бир демей күжениишкинниг болдурар төлээде, оларга ниитиниң чемненилгезин доктаамал организастаар херек.

Тараа арыглаар, кургадыр механизмнерни бедик бүдүрүкчүлүг ажыглаарын чедип алыр. Техниканың соксаал чок ажылдаарын хандырары ажыл-агыйларда механиктерниң, агрономнарның дорт хүлээлгези. Ындыг турбуже чамдык черлерде тараа арыглаар нарын машиналарны четче ажыглавайн, үрезин арыглаашкынын саададып, часкы тарылга ырак-ла болгай дээр хөөн-биле тавааргылаашкынга кирип турары шын эвес. Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйлары бар үрезиннериниң чүгле 11,9 хуузун хынатканын ап көөрге, оларда үрезин арыглаашкыны база ындыг оожум темпилиг чоруп турары ол-дур.

Бо чылын үрезинниң шынарынче онза кичээнгейни салыр. Ажылдап кылдынган тарааларның аразынга чажар шынарынга четпээн килограммдаа тараа холуштуруп болбас. «Өөк», СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтарның болгаш өске-даа чамдык ажыл-агыйларның үрезиннери ажык черлерде чыткылаар. Арыглаттынган, арыглаттынмаан болгаш сортту, культуразы аңгы-аңгы тараалар ындыг байдал-биле холужуп, шынары кудулаар болгай. Чажар шынарынга чедир ажылдап кылдынган, лабораторияга анализти эрткен үрезинни дораан складка урар херек.

Бо чылын чамдык ажыл-агыйларның үрезиннериниң шынары куду. Оон туржук, Өвүр, Тожу дээн ышкаш үрезинге таарыжыр тараазы чок болган районнар база бар. Ындыг районнар, ажыл-агыйлар эки тараалыг черлерден үрезинни садып, орнап алыр хемчеглерни бо үеде чорудар херек. Тус-тус черлерге кандыг культура, сорт эки дужутту бээрил, эрте быжарыл, соокка шыдамыккайыл дээрзин бо чылдың байдалындан өөренип көөрү чугула. Ынчангаш ажыл-агыйлар, районнар аразынга үрезин орнап солуштурарын бодамчалыг чорутса чогуур.

Эки дужутту өстүрүп алыры чүгле чылдың агаар-бойдус байдалындан эвес, харын кандыг үрезинни тараанындан кол хамааржыр дээрзин практика көргүзүп турар. Таңдыда кедээ ажыл-агый дуржулга станциязы кандыг-даа чылын эки дужутту ап турар. Бо чылын ол ажыл-агый чүгле бодун эки үрезиннер-биле хандырган эвес, харын республиканың өске ажыл-агыйларынга садып, солуур сорулга-биле эки сорттуг үрезин тарааларны белеткээн. Ында хынаткан үрезиннерниң шынары дыка эки болган. Бо дээрге тус черниң байдалынга таарышкан эки сорттарны тарып турарының түңнели болур. Ындыг үрезиннерни өске черлерге чүге тарып болбас деп.

Үрезин — дужуттуң алдын фондузу. Кандыг үрезинни тараан болдур, дужут база ындыг болур. Ындыг болганда, районнарның кедээ ажыл-агый эргелелдериниң, колхозтарның, совхозтарның удуртукчулары, оларның агрономнары болгаш партия организациялары үрезин белеткелин соңгаарлаттынмас айтырыгларның бирээзи кылдыр көрүп, ону арыглап турарын, кадагалаашкынын доктаамал контрольга ап, ында ажылдап турар кижилер ортузунга ажылды организастаар херек.

БЕШ ЧЫЛДЫҢ БАЗЫМНАРЫ

КОНКУРСТУҢ ТИИЛЕКЧИЛЕРИ

Чаа эрткен Улуг Октябрьның 50 чылының байырлалынга алдар кылдыр республикага сүт саалдазының талазы-биле конкурсту чыл эгезинде-ле чарлаан. Эрткен үш кварталдарның көргүзүглери-биле байырлал таварыштыр ук конкурстуң түңнелин комиссия үндүрген.

Сүт саалдазының талазы-биле конкурсту организастап чорударынга чедип алган чедиишкиннери дээш **Таңды районнуң кедээ ажыл-агый эргелелинге, «Межегей», «Элегес» совхозтарга, «Межегейниң» Алаак, Доора-Хадың, «Найырал» совхозтуң Кара-Тал, «Элегес» совхозтуң Элегес, Бии-Хем районнуң «Тиилелге» колхозунуң Сушь, «Хадың» колхозунуң Теп, «Искра» колхозунуң Могай сүт-бараан фермаларын болгаш Таңдының «Революцияның чалбыыжы»** колхозун, оон **Марачевка фермазын** республиканың кедээ ажыл-агый министерствозунуң, ажылчын, албан-хаакчыларның кедээ ажыл-агый болгаш белеткелдер профэвилел обкомунуң, эртем-техниктиг ниитилелдиң **хүндүлел бижиктери-биле** шаңнаар деп комиссия доктааткан.

Сүт саалдазының талазы-биле конкурстуң чоруп турганының үезинде чедип алган чедиишкиннери болгаш бирги черлерни ээлээни дээш «Межегей» совхозтуң саанчылары **М. Сабельникова, З. Кравченко, З. Нару**, «Найырал» совхозта **Б. Долгар**, «Шекпээр» совхозта **Т. Моңгуш**, Бии-Хемниң «Искра» колхозунда **Н. Акулова** оларга **хүндүлел бижиктерни** болгаш **50—50 рубльдиң акша** шаңналын тыпсыр.

Ийиги черлерни ээлегилээн 15 саанчыларга хүндүлел бижиктерни болгаш 30—30 рубльдиң акша шаңналын тыпсыр. Үшкү черлерни ээлегилээн база 15 саанчыга хүндүлел бижиктерни болгаш 20—20 рубльдиң акша шаңналын тыпсыр. Болар-да база-ла «Межегей» совхозтуң саанчылары хөй кирип турар.

Инек кадарчыларындан «Найырал» совхозта **С. Чыргалбай, К. Тандар**, Бии-Хемде «Искра» колхозта **М. Норбу** оларга **хүндүлел бижиктерни** болгаш **30—30 рубльдиң** акша шаңналын тыпсыр.

Сүт саалдазының талазы-биле конкурска чедип алган чедиишкиннери дээш ажылчын, албан-хаакчыларның кедээ ажыл-агый болгаш белеткелдер профэвилел обкомунуң шугуму-биле 6 кижиге дыштанылга бажыңнарынга баар халас путёвкалар тыпсыр.

Сүт саалдазының конкурзун организастап чорударынга идепкейлиг киришкени дээш он кижини акша шаңналынга киирген. Олар болза зоотехниктер, ветеринария ажылдакчылары болур.

Конкурстуң киржикчилери 20 кижини Кедээ ажыл-агый министерствозунуң путёвкалары-биле ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезинче чорудар дээн. Оларның хөй нуруузу саанчылар болгаш сүт-бараан фермаларының бригадирлери болган. Оон ынай конкурстуң негелделерин ёзугаар оон идепкейлиг киржикчилерин ССРЭ-ниң улус ажыл-агый чедиишкиннериниң делгелгезинче ажыл-агыйларның күсели-биле чорударын өөренип көөрүн колхозтарның, совхозтарның удуртукчуларынга сүмелээн.

Октябрьның 50 чылының байырлалынга уткуштур сүт саалдазын көвүдедир дээш чоруткан конкурс бодунуң эки үре-түңнелин көргүскен. Конкурска киришкен 59 фермаларның 34-түү сүт саалдазын эрткен чылдагызындан көвүдеткен. Бир инекке оңаштыр чылда 2000—3000 кг болгаш оон-даа өрү хөй сүт саар саанчыларның саны көвүдээн. Моон түңнелинде республика күрүнеге сүт садарының чыл планын ийи ай бурунгаар — ноябрь 1-де ажыр күүседип шыдаан.

Байырлал эрткен-даа болза, юбилейжи чыл ам-даа доозулбаан. Сүт саалдазын кыштың байдалында кудулатпас, харын улам көвүдедир дээш фермаларга конкурстуң негелделерин барымдаалап ажылдаары чугула. Ынчангаш фермаларга инектерни чемгерериниң норма-чижээн доктаадып тургузар, концентраттарны болгаш бөдүүн чемнерни, ылаңгыя саваңны малга сайзырадып белеткеп бээринче кирер, малдың ажаалдазын экижидер хемчеглерни ап чорутса чогуур. Саанчыларның чарыжын чер болганга улам калбартыр болгаш чыл түңнелдерин үндүрер. Беш чылдың ийиги чылының тиилекчилерин ынчан барып илередир ужурлуг.

Баштайгы түңнелдер

Бистиң республикавыс юбилейлиг чылда 540000 рубльдиң өлүүк дужаар планныг. Ноябрь 10-да үндүрген медээ ёзугаар алырга, республиканың белеткел конторалары 152400 рубльдиң өлүүн хүлээп алган. Ол дээрге 97723 дииң болгаш 1881 киш-тир. Республика өлүк дужаарының планын 28,2 күүсеткен.

Амгы үеде Тываның тайгаларында 1230 кижи аңнап чоруп турар.

* * *

Кызыл хоорайның эки-турачы аңчылары база элээн тывыштыг болуп турар. Сесерлиг сельпозунуң белеткел конторазының директору Т. А. Зубков редакцияга «хоорайның аңчылары чүгле биске безин 1276 дииңниң болгаш ийи бөрүнүң кежин дужааган» деп дыңнаткан.

ӨЛҮК ТЫВЫЖЫ ЭЛБЕК

КЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК, ноябрь 14. (Телефон-биле). Районнуң белеткел конторазының организастааны 68 аңчы районнуң тайгаларында өлүк тывыжын бо хүннерде үргүлчүлевишаан. Бо чылын 9 муң дииңни өлүрер планын белеткел конторазы бо хүнге чедир 18 муң кылдыр күүсеткен азы акшага шилчиткен ниити план 108,3 хуу күүсеттинген.

Чуга харлыг, чылыг, хүннээрек хүннерлиг агаар-бойдус аңчыларның олчалыг аңнаарынга деткимчени берип турар. Аянгатының аңчызы Сундуй Ооржак 200 дииң өлүрер керээлиг үнгеш, бо хүнге чедир 316, а Аксы-Барлыктың аңчызы Кужугет Делег 300 дииң керээзиниң орнунга 358 дииңни өлүрген. Чээрби алды харлыг Хомушку Коменданның бо сезонда олчалыг аңнап турарын хоочун аңчылар мактап, аныяк аңчының өлүк тыварынга тывыңгыр, кызымак чоруун деткип, дузалап турарлар. Комендан 150 дииң өлүрер керээлиг үнгеш, бөгүнге чедир 207 дииңни өлүрген.

Белеткел конторазының ажылдакчылары хоочун аңчылар-биле сүмележип көргеш, бо чылын контора ам-даа 5 муң ажыг дииңни өлүк планынга киирип болурунуң аргазы барын санап көргеннер. Ол хүлээлгеге күүсеттинерин дуржулгалыг-даа, аныяк-даа аңчылар чугаалажып, ону боттуг ажыл-херээ-биле бадыткап турар. Дииң тывыжы ниитизи-биле багай эвес чоруп тураа-даа, районнуң белеткел конторазының удуртукчулары ас, күзен, дилги дээн чергелиг өлүк аңнарының тывыжынче кошкак кичээнгей салып турарын дорт айытса чогуур. Ол чергелиг аңнар база үнелиг өлүк болгай.

Бистиң корр.

Республиканың автопарыгынга немей

Бир эвес Тывага 1926 чылда чүгле чаңгыс «Чычаан-терге» турган болза, ам республиканың автомашиналары оннап, чүстеп эвес, муңнап санаттынар апарган. Юбилейлиг чылдың төнчүзүнге чедир Тываның автоажыл-агыйлары он ЗИЛ-130, сес ГАЗ-53, үш ПАЗ-662, үш ЛИАЗ-158 болгаш сезен сес МАЗ-544 деп чаа машиналарны алыр.

Хеп чуур чаа чер

Ам бо хүннерде Кызылдың № 7 чунар-бажыңынга бот-хандырылгалыг хеп чуур чер ажыттынар. Аңаа барган кижилер кыска үениң иштинде 8 хеп чуур машиналарының туралаанынга хевин чуп, кургадып ап болур. Ол хеп чуур черниң дерилгези Герман Демократтыг Республикадан келген.

САДЫП АЛЫЫШКЫН

Мал ажылының продуктуларын садып алырының чыл планын тус-тус районнар канчаар күүседип турарын ноябрь 10-нуң медээзи-биле көргүзерге мындыг (хуу-биле):

Районнар	Сүт	Эът	Дүк
Бии-Хем	110,4	108,7	132,0
Таңды	105,5	110,7	118,7
Өвүр	104,2	102,3	87,5
Барыын-Хемчик	103,8	111,9	110,6
Тес-Хем	103,2	101,6	80,3
Каа-Хем	102,7	102,3	132,1
Тожу	102,4	76,5	92,0
Кызыл хоорай Соведи	100,3	125,5	71,7
Бай-Тайга	100,2	100,0	86,8
Чөөн-Хемчик	98,6	100,9	111,1
Улуг-Хем	91,0	99,4	113,6
Эрзин	90,3	101,2	100,5
Республика	**102,0**	**104,0**	**105,1**

Эрткен чылдың бо үезинде күрүнеге сүт биле дүк садып алырының планы база күүсеттинген турган, а эът планының күүселдези 81,6 хуу четкен турган.

Пландан ажыр

Улуг Октябрьның байырлалының соонда баштайгы хүннерни Днепр кавызының металлургтары пландан ажыр муң-муң тонна шой, каң эзилдирип, прокат бүдүрүп демдеглээн. Петровский аттыг заводтуң мартен цегинде каң эзилдирикчилери Иван Кудин, Николай Василенко, Владимир Каменецкий, Григорий Девятка хары угда хөй каң эзилдирип шалыпкын ажылдаарының графигин тургузуп алган. Каң эзилдирериниң үе-шагы барык бир шак кызырылган, а суугу дүвүнүң дөрбелчин метр бүрүзүнге оңаштыр каң эзилдирери улдуң тонна көвүдээн.

(СЭТА).

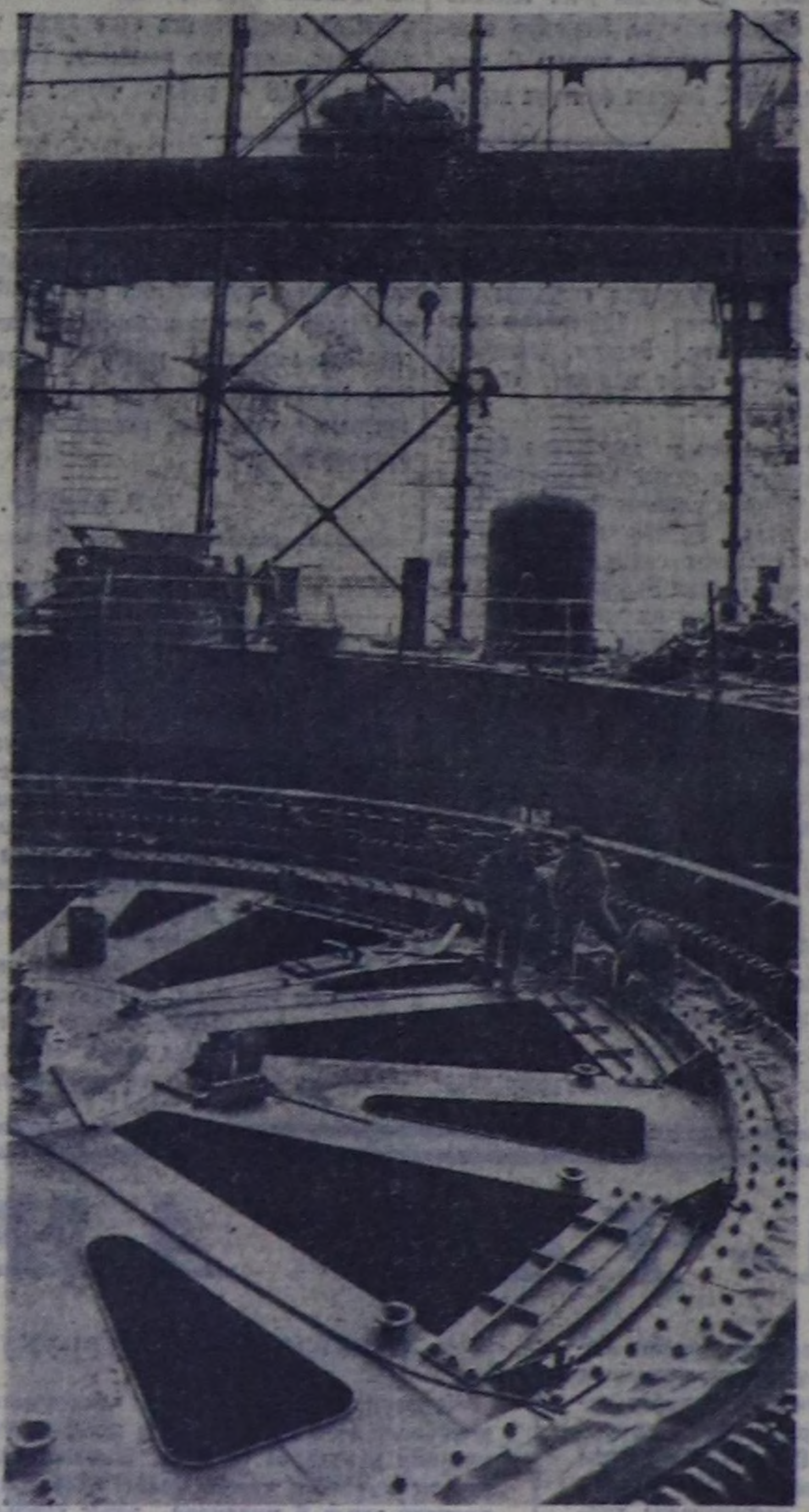

ДИВНОГОРСК. Енисейде энергетика күчүтени Красноярск ГЭС-тиң баштайгы ийи агрегадын ажылдадып эгелээринге чедир каш-ла хүн арткан. Ол кайгамчыктыг болуушкунга тудугнуң бүгү участоктары белеткенип турар. Ажылдадып эгелээр деп турар ийиги генераторнуң роторун эптеп тургусканы, суг чайыкчыларын эптээри дооступ, оң талакы эрик оңгарынче суг салып кииреринге белеткел чоруп турар.

ЧУРУКТА: Красноярск ГЭС-тиң ийиги агрегадын эптеп турары.

Фото Ю. БАРМИННИҢ.
СЭТА-ның фотохрониказы.

НОГААЖЫЛАРНЫҢ ЧЕДИИШКИНИ

Төп статистика эргелелиниң дыңнадыы

Улуг Октябрьның 50 чыл оюнга алдар болдурган социалистиг чарышты калбарткаш, чурттуң ногаажылары чаагай дүжүттү өстүрүп үндүрген, ону ажаап алырын организастыг чоруткан болгаш күрүнеге ногаа садарының чыл планын чедиишкинниг күүсеткен.

Белеткел черлеринде болгаш садыг четкизинде 9 миллион 42 муң тонна ийикпе, бүгү 1966 чылдың дургузунда садып алдынганындан 1 миллион 88 муң тонна хөй ногаа кирген. Ынча хөй ногааның эң баштай-ла садып алдынганы ол.

Ногаа садып алыры үргүлчүлевишаан.

Тывадан эң баштайгы фототелеграмма

Чураан болгаш сиилбирлээн, тырттырган чуруктарны, телеграммаларны ам Тывадан Совет Эвилелиниң улуг төптеринге шалыпкын чедире тыртып берип болур деп, СЭТА-ның корреспондентизи Кызылдан дыңнаткан. Фототелеграфтың чаа, барык 1000 километр дурттуг дамчыдылга шугуму Саяннының эрткеш, Тыва республиканың найысылалын Абакан, Красноярск-биле, а оларны дамчыштыр бүгү чурт-биле база тудуштурган.

НАЙЫРАЛДЫГ КОЛЛЕКТИВТЕ

РЕПОРТАЖ

Күскү хүн Таңды-Уланың баштарын ажылдыр алдын хереллерин чажып, Хову-Аксының делгемин шыва алы берген. Ол үеде улуг тудугга эгелей берген күш-ажылчы хүн бодунуң дааш-шимээни-биле, сорукту өөрүшкүзү-биле кижиниң сагыш-сеткилин хаара тудуптар.

Коммунизмниң ол тудуунуң амыдыралы-биле таныжып, оон хөй адырларлыг амыдыралынче сиңниккен тудум-на, ында ажылдап турар кижилерниң сеткил-сагыжының чаагайы, быжыг найыралдыы, чогаадыкчы, тургузукчу хову-аксыжыларның үре-түңнелдиг күш-ажылы чоргааралды болдура бээр. Олар — бистиң делгем Төрээн чуртувустуң янзы-бүрү булуңнарындан патриотчу күзел-сорук-биле келген хөй национал улустарның төлээлери, коммунизмге ажылдаар тудугнуң тургузукчулары!

Кара-Хая баарында тудуг шөлүнде үш каът бажыңга душтувус. Улуг үжүктер-биле: «Тыва кобальт болур!» деп бижээн лозуң бистиң кичээнгейивисти хаара туткан. Ында ажылдап турар бүгү кижилерниң сөзү, чүткүлү болгаш алдары чогум-на ол болгай.

Комбинаттың химия лабораториязында, бичии-даа бол, найыралдыг коллектив ажылдап турар. Бир кабинет бо: шип-ле шимээн. Ында ажылдап турарлар шилдерде, тускай савааларда даг породаларын болгаш бүдүмелдерни шинчилээн, ону сайгарган, кандыг-ла бир формулаларны демдеглээн, бижээн турлар. Кижи бүрүзү бодунуң бодалы-биле, шинчилээн азы хынаан чүүлүнче чардыккан олурар. Оларның кеткен ак халаттары, арын-шырайы — коллективтиң чалыызын дораан-на сөглей бээр.

Дараазында өрээлге кирип келиривиске үстүкү сегел салын үндүрүп алган, чазык шырайлыг аныяк кижи эвилең уткуп келди. Ол болза ук лабораторияның начальниги, ында партком секретарының оралакчызы эш Шимит-тир. 1958 чылда Москваның Ломоносов аттыг университединиң химия факультедин дооскаш, бодунуң билиин практика кырынга ажыглап, чонунга бараан болуп келген. Хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг, өскелерге үлегерлиг кижи. Ынчангаш Болуннай Демчикович Шимитти чүгле оон коллективи эвес, харын бүгү хову-аксыжылары хүндүлээрлер.

Болуннай Демчиковичиниң ажылы-биле таныжып ора: — силерниң лабораторияңарның ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыны кандыгыл? — деп айтырдывыс.

Киживис өөренген чаңы-биле салын сыйбай туткаш, харыылады:

— Ийи кол угланыышкын бар. Бирээде, химиктиг анализтер кылыр; ийиде, эртем-шинчилел ажылдары чорудар. Коллектив бичии-даа болза ажылгыр улус. Мурнакчыларга шагда-ла санаттыра берген шолбаннарга лаборантылар: Шивитмаа Чаш-оол, Светлана Самданчап, Тамара Лукичева, чуурукчу эш Терентьева олар хамааржыр. Ол ышкаш бисте бодунуң херээниң ёзулуг мастери, могаг билбес идепкейлиг коммунист бар. Ол болза лабораторияның мастери Оюн-оол Бартан-дыр. Эш Бартан лабораторияның техниктиг ажыл талазын харылап, оон ажылын улам чаартыр, бүдүрүкчүлүүн бедидер болгаш бот-үнезин чиигедир талазы-биле дөрт чаартыкчы саналды киирген.

Эш Шимит чугаазын дооскаш, лаборатория-биле таныштырды. Суук болгаш кевиг чүүлдер куткаш, делгей салган шкаф чанында орус, тыва ийи уруг ажылдаан, ажылынга сундукканындан бистиң кирип келгенивисти безин эскербейн барганнар.

— Бо орар Шивитмаа-дыр, а дуу орары — Галина Евтифьева-дыр. Үлүг-хуузун үргүлчү ажыр күүседип турар улус чүве.

Бир хаалганы ажыдыптарывыска кыжыран шимээн хенертен, хат келгени дег, даглажай берди.— Чуурулга цеги-дир — дээш, эш Шимит уламчылады: — Мында бистиң дуржулгалыг болгаш хоочун ажылчынывыс Александра Дмитриевна Терентьева ажылдап турар. Беш чылдың дургузунда бодунуң чүгле ак-сеткилдиг, кызымак талазын көргүзүп келген. Таныжыңар.

Александра Дмитриевна янзы-бүрү даштар породаларын биске көргүзүп, ону канчаар бузуп, чуурун кылырын становка ажылдап тура магадатты. Даштар породалары бистиң карактарывыска кезулдур-ле ыйбаландыр хоюглаиып, улуг-биче хемчээлдиг хаптарже долуп турду.

— Хүнде улуг-норманар чежел, Александра Дмитриевна?

Хавааңда сыстып келген дерин аржыыл-биле чоткаш: — Беш шенелде кылыр, бир породаны-ла үш катап бузуп, чуурар апаар болгай дидир.

Каксы көрген кижилерге химия лабораториязы улуг-ла ажыл кылбайн турар ышкаш сагындырар. Херек кырында ындыг эвес. Бүгү-ле кирген даг породаларының химиктиг анализин шын кылып, аңаа үндезилээш эртем-шинчилел ажылын уламна бедик, чаа чадаже кедурер, бүгү ажылдарны эртемниң негелдезинге дүүштүр организастап, ажылдаары — нарын болгаш харысалгалыг ажыл.

Д. САЛЧАК.

Шын шилиир, таарыштыр тургузар

Амгы үеде кадрларны шилиириниң болгаш кижизидериниң херээ партия органнарының кичээнгейиниң төвүнде турар. Улус ажыл-агыйының тускай эртемниглерин ажылга ылап таарыштыр тургузарының болгаш ажыглаарының херээ экижидери—эң чугула сорулгаларының бирээзи болур.

Бүгү-эвилелдиң шалыпчы тудуу—«Тыва даг-дүгү» комбинадында 200 хире инженер-техниктиг ажылдакчылар бар. Партком, комбинаттың администрациязы ол кадрларны шын шилиириниң, таарыштыр тургузарының, мергежилин бедидериниң талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп турар. Ооң түңнелинде оларның хөй нуруузу ажылга эки арга-мергежилдиин көргүскеннер. Ынчангаш чамдык эштерни харысалгалыг ажылче депшиткен. Эзлчег начальниги турган Б. Касаев ам фабриканың улуг инженеринче депшээн, хемчээр приборлар болгаш автоматиканың инженери турган Л. Чернов ТЭС-тиң улуг инженери апарган.

Удуртукчу инженер-техниктиг кадрлар боттарының тускай эртемниң талазы-биле мергежилин доктаамал бедидип турар. ССРЭ-ниң тудуг материалдарының министерствозунга билиг бедидер курска элээн кадрлар өөренген. Ооң аңгыда Ак-Довурактың кежээки техникумунда 89 кижи өөренип турар. База чурттуң дээди болгаш ортумак өөредилге черлеринде бот-өөредилге-биле 7 кижи өөренип, 12 кижи чыл хуусаалыг курсту дооскан. Ам Красноярскиниң өңнүг металлдар институдунче 8 кижини өөредип чоруткан.

Аныяк тускай эртемниг кадрларны кижизидер талазы-биле аныяк специалистер чөвүлелин, техниктиг чөвүлелдерни база бүдүрүлгениң доктаамал ажылдаар хуралдарын эрттирип турар.

Чамдык инженер-техниктиг кадрлар партияның болгаш комсомолдуң политчырыдылышкын шугумунда пропагандистер, а чамдыктары янзы-бүрү политбөлгүмнерниң дыңнакчылары болуп, боттарының теоретиктиг билиин бедидип турарлар.

Инженер-техниктиг кадрлар-биле ажылда ам-даа четпестер база бар. Онаашкан ажылынга харысалгазы чок, харын-даа арагалаар чоруктарны бистиң тускай эртемниг ажылдакчыларывыстың аразындан ийи-чаңгыс кижилер болдура бээриниң фактылары бар. Комбинаттың техниктиг килдизиниң эргелекчизи турган А. Либенко ийи катап эзириктер сергедир черге хонган, бир катап ажылга эзирик келген, ынчангаш ону ажылдан үндүрген.

Комбинаттың транспорт цегинде, ТЭС-те инженер-механиктер, теплотехниктер ам-даа чедишпейн турар.

Тускай эртемниглер-биле ажылда четпестерни эдер талазы-биле «Тыва даг-дүгү» комбинаттың парткому болгаш администрациязы негелдени күштелдирип, чогуур хемчеглерни ап турар.

С. КУУЛАР,
«Тыва даг-дүгү» комбинатта парткомнуң инструктору.

◆

ХӨЙ ТИРАЖ-БИЛЕ

Политиктиг литератураның парлалга чери «Бүгү совет улуска. Совет Социалистиг Республикаларының Эвилелиниң бүгү ажылчы чоннарынга» деп ном парлап үндүрген. Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнга холбаштыр СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң кыйгырыын ында киирген.

Номну массалыг тиражтыг кылдыр парлаан.

(СЭТА).

Экономика темазынга

Ажыл-агыйга учёт болгаш отчёт

«Элегес» совхоз — Тыва АССР-де эң хоочун ажыл-агыйларның бирээзи. Янзы-бүрү үнүштерни он-он муң гектарда ында тарып турар болгаш совхозтуң мыйыстыг бода малының баш саны 2 муң, а шээр малдыы — 30 муң ажып турар. Совхоз техника талазы-биле эки чепсеглеттинген. Бо чылын агаар-бойдустуң байдалы таарымча чок турза-даа, тараа культураларының дүжүдүн бир гектарга онааштыр 12 центнерден ажыгны алган, ынчангаш күрүнеге тараа садар планын ыракта ажыр күүсеткен. Маңаа совхозтуң мурнакчы кижилерин — малчыннарны, тараажыларны, механизаторларны хөйнү адап болур. Бо чүүлдер дугайын өөрүп демдеглевишаан, маңаа өске айтырыг — совхозта учёт талазы-биле байдал кандыг болуп турарын чугаалаксаан мен.

Планның сан-даа, шынар-даа талазы-биле көргүзүглериниң күүселдезин контрольдаарда, көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрер болгаш чарыгдаар талазы-биле чогуур өйүнде шын учётту тургузары эргежок чугула. Саанчының чеже сүт сааганын, хойжунуң каш хураганны өстүргенин, комбайнерниң ажааган тараазын, трактористиң андарган черин... бүгү ажылдарны учёттуң дузазы-биле тодарадыр болгай.

Бо талазы-биле совхозтуң 8 кижи составтыг төпчүткен бухгалтериязы сөөлгү үеде чамдык ажылдарны кылган, ылаңгыя совхозка учётту экижидериниң хемчеглерин алгылаан. Ол болза, чижээлээрге, материалдарның киргенинин болгаш чарыгдаттынганының деңнелин шуут дүүштүрүп тургаш, учётту чорударының аргазын боттандырганы-дыр. Ажылчыннарның болгаш албан-хаакчыларның ажыл төлевиринге баштай аванс бергеш, ооң соонда ай төнчүзүнде шуут санажылганы кылыр чорукту кайын-даа келген кижилерге саазал болдурбас кылдыр чурумчуткан. Бо бүгү учёт ажылдарын бухгалтерияда «Аскота» деп саналга машиназының дузазы-биле дүрген кылыр, бо механизастаашкын маңаа холбашкан бүгү ажылдарны кылырын 4—5 хонукка кызырар арганы берген.

Бүгү документ материалдарын типографияга парладып каан чүүлдерге кылыр, ынчангаш учёт кижилеринге саазынга чүве бижиири эвээжээн, учётка саналга кылыр 6, түңнер үндүрер 2 болгаш фактура кылыр машиналарны база ажыглаар — бо бүгү саналга ажылын чиигедип, дүргедедип турар.

Ындыг болзажок, совхозтуң саң-хөө-ажыл-агый ажылында, учёт, отчёт болгаш экономиктиг ажылында четпестер ам-даа хөй. Моон хараазында ажылда хөй четпестер эскертинмейн-даа баргылаар. Чижектерден ап көрээли. Совхозтуң төп сүт-барган фермазынга кадарчылар саалдаже 3-тен 10 чедир инектерни сүрүп чедирбейн баар таварылгалар бар. Чамдык саанчылар саалдага келбейн барып, ооң хараазында инектер сагдынмайн баар чүүлдер база турган. Концентраттыг чемнерни самчыгдап-даа чоргулаан. Ооң түңнелинде сүт саалдазы кудулап турган, а чамдык инектерниң сүдү үр үеле соглуп-даа тургулаан.

Саанчыларның саалдазының хүн демдеглелин, инектерниң контроль саалдаларын болгаш сүттүң үскүрүн тодарадырын доктаамал эвес чорудуп турар, килограмм сливкага, саржагга хамаарыштыр чеже сүттү чарыгдааның илеретпейн турар, бо бүгү чүүлдер дугайында кандыг-даа демдеглелдер чок. Ооң-биле кады Кызылдың сүт заводунга сүт дужаарга, ооң үскүрүн кудуладыр (0,2—0,4 хуу чедир) ап турган таварылганы база айтыр херек.

Бир кубометр сигенниң, саванның, силостуң херек кырында деңзизин кылганының дугайында актыларны совхозта кылбайн турар, а ооң өске мал чемнериниң хемчээлин анаа «карак-биле» тодарадып турар. Совхозта инвентаризацияны четче чорутпас, аңаа хамаарыштыр материал харысалгалыг кижилерниң аттарын салдырып албайн турар чүүлдер бар. Складта кывар-чаар чүүлдерниң доктаамал инвентаризациязын четпес кылып турар, ооң хараазында арта бээр азы четпейн баар таварылгалар чогуур өйүнде билдинмес. Чижээлээрге, нефтебаазаның эргелекчизи турган А. Безлепкинага инвентаризация чоруткаш, артыкшылдыг-даа, четпес-даа чүүлдерин илеретпейн барган, а ооң соонда ону өске кижиге хүлээдип бээр апаарга, хөй четпес-даа, артык-даа чүүлдер бар болган.

Склад эргелекчизи П. Бондыреваны дужаал ёзугаар база ажылындан хостааш, ооң орнунга өске кижи томуйлааш, саналга кылырга, Бондыревага 8548 рубль четпес болуп онаашкан. Ол хирезинде-ле оозун ол мынчага чедир төлевээн болгаш харын-даа ол столовая эргелекчилеп, бодунуң харысалгазында база-ла 2 муң ажыг рубльдиң үнелиг чүүлдерин тудуп турар.

Бо бүгү болза совхозтуң бухгалтерия аппарадында учёт-отчёт талазы-биле байдалдың кошкак болуп турарының херечизи-дир. Совхоз ажыл-агыйының кайы-даа адырынга азы салбырларга, фермаларга болгаш бригадаларга хамаарыштыр учёттуң кошкаа-биле өйүнде кылза, этсе, хемчег алза чогуур чүүлдер эскет чокка эрте берип турар, ооң ужурундан акша-хөреңги талазы-биле артык чарыгдалдар болур, чедир албайн баар чүүлдер хөй.

Мындыг чижекти алыылы. Совхозка продукцияның бот-үнезин чиигедири — кол сорулгаларның бирээзи. Мону боттандырарда, учётту эң эки тургускан турар ужурлуг. Ынчаарга бот-үнени чиигедир талазы-биле байдал совхозта ындыг-ла бедик деңнелде эвес. Үнүш болгаш мал ажылындан продукцияның өртээниң аартаашкыны, чижек-биле, бо чылын 240 муң рубль болган, ол дээрге бот-үнени планнаанынга хамаарыштыр ооң 14 хуузу-дур. Чуртталга-коммунал ажыл-агыйының талазы-биле артык чарыгдал бо чылын 60 муң рубль чедер деп турар. Мынчангаш, бо чылдың карылгазы-биле кады өртек улгадыышкыны ниитизи-биле 300 муң хире рубль болур. Ажыл-агыйның эң-не кудуку звенозундан эгелээш, учётту болгаш отчётту четпес кылып турганы-биле алаа чогуур хемчеглер алдынмайн барганындан продукцияның бот-үнезин чиигедиринге бо таарымча чок байдалдарның туруп келгени чугаажок.

Учётта болгаш отчётта айыттынган бо четпестерниң хараазында болгулаан чүүлдер билдингир турда-ла, совхозтуң кол тускай эртемниглери болгаш харысалгалыг өске-даа ажылдакчылары ук четпестерни узуткаар, продукцияның бот-үнезин чиигедир талазы-биле тодаргай саналдарны кончуг эвээш киирип турар, шуут чугаалаарга, бо талазы-биле инициатива куду. Ылаңгыя экономиктиг хемчеглер талазы-биле байдал бо ажыл-агыйда куду деңнелде турар. Экономика талазы-биле саналгаларны четче кылбайн турар, ол хамаанчок фермаларда, бригадаларда экономиктиг саналгалар талазы-биле харын-даа четче сайгарып билбес таварылгалар хөй.

Мынчангаш, үстүнде айыттынган четпестерни узуткаар талазы-биле улуг ажылды совхозтуң дирекциязы, ооң саналга-учёт талазының ажылдакчылары кылыр апаар-дыр. Учёт биле отчётту бедик деңнелге тургузары — ажыл-агыйны эң-не орулгалыг кылдыр тургузарының бир чугула чүүлү дээрзин утпас ужурлуг.

Д. КАТРУША,
Тыва АССР-ниң Саң министерствозунуң улуг бухгалтер-эксперти.

Садыгны малчыннарже

Улуг-Хем районнуң «Улуг-Хая» совхозунуң Хайыракан салбыры мал ажылдыг участок. Хайыракан шынаазында, Сенек, Эъжим, Демир-Суг хемнерде 70 ажыг малчын өг-бүле чурттап турар.

Малчыннарның амыдырал байдалын, ылаңгыя садыг хандырылгазын экижидеринче кичээнгей кошкак салдынып турар. Эрткен чылын Эъжимге турган садыгны садыгжы чок дээш дүжүрген. Ынчан Эъжим, Демир-Сугнуң малчыннары ол хемнерниң баштарынга чайлап, шай, таакпы, аъш-чем аймаа болгаш өске-даа хереглел бараанналарын садып алыр дээш ырак садыгларже чоруп, дыка шүүдеп турган.

Автолавкалар чедип болур черлерге хаая кээр, малчыннарның негелдезин хандырбас. Ында-кайда келгенде, үр болбайн, хөй аал кезивейн, делир чоруй баар. Ындыг «аарыглыг» байдал ам-даа үргүлчүлевишаан.

Эъжимге садыг тургуспайн турары шын эвес. Кыштың соогунда Эъжим, Демир-Сугнуң хамык малчыннары канчаарыл? Хайыракан суурже оларның келири берге болгай. Райпо баштаар чери мону өөренип көрзе, аңаа ажылдаар автолавкаларның неделя санында ажылдаар графигин тургузуп, малчыннарның бүгү хереглелин доктаамал хандырза, чаагай-ла үүле бүдүрер ийик.

В. СҮМБҮР.

Чагаа парлаттынган соонда

БАЙДАЛ ӨСКЕРИЛГЕН

Берт-Даг клувунуң септелгези кылдынмаан, соок, хирлиг. Соңгалары бузук, сценазының артында улуг ойбанта шуугай кадап каан, шалаларының дөзүзү карталып калган, печкалары үрелик. Байырлал мурнуу чарыында үнген «Шынның» бир номеринге «Тес-Хем» совхозтуң төвүнде ол клубтуң ажылын шынгыы шүгүмчүлээн.

Совхозтуң дирекциязы, ында партия болгаш профэвилел организациялары, көдээ Совет клуб ажылынче кичээнгей салбааның, ол ышкаш Тес-Хем райсовет күүскомунуң культура килдизиниң багай удуртулгазын бижикчи шынныг илереткен.

«Кичээнгейни клубче» деп материал совхозтуң удуртукчуларын дүвүредип үндүрген. Авторнуң илереткен четпестерин хыналда бүрүн бадыткааның, ону чайладырының боттуг хемчеглерин алганын совхозта партком секретары эш Э. Чооду редакцияга дыңнаткан. Клуб ам ажылдап эгелээн, бот-тывынгыр уран чүүл бөлгүмүн организастаан.

Бригадир Амыр-Сат-тыр

Бо чурукта, холдарында үнелиг эртинени — даг-дүгүн туткан, хүлүмзүрепкен турар аныяк эрни Хертек Ламажапович АМЫР-САТ дээр. Кара-Даштың эртинезин Төрээн чуртунга казып тывар херекке бодунуң күжүн бараалгадып, үлүг-хуузун киириштирер болганынга, дажы мергежилинге ол чоргаарланыр. Күш-ажылчы хүнүнүң дургузунда күжениишкинниг ажылдап келгеш, мындыг хөй даг-дүгүн чыгганынга өөрүвес, хүлүмзүрүвес аргажок.

Ооң ажылдап турар участогунуң мастери Григорий Иванович Беров забойщиктер бригадазының бригадири Хертек Амыр-Саттың дугайын мынчаар чугаалаан чүве:

— Амыр-Сат ажылга кызымак, могаар-шылаар дээр чүве билбес эр. Октябрьның 10-дан эгелеп ол бодунуң ээлчеглиг шөлээзин алгаш, чүгле ийи хонук хире дыштанып турган чүве. Ынчаарда участоктуң ай планының күүселдезин санап көөрүвүске берге байдалга таварлажыр хире апарган. Ынчангаш ажылдың темпизин бүгү бригадаларга шалыпкын чорутпас болза хоржак болу берген. Амыр-Сатка келгеш, ол дугайын чугаалаарымга мынча дей-дир: «Ам дораан ажылче үнейн, шөлээмни соонда алыйн». Шынап-ла, Хертек Ламажапович ажылче үнгеш, бригадазының ажыл-херээн шалыпкынчыдып, ону билдилиг башкарганындан байдал эки апарган. Бистиң участок планны күүседипкен соонда, ол ам шөлээзин катап эгелээн. База бир мындыг таварылга болган: массалыг чага тепсиишкин болганындан даг-дүгү чыыр чер дугланып калган, Амыр-Саттың бригадазы ажыл чок турарының орнунга дээш, оваалай төп каан доеурак, хаядаштар аразын коптарып тургаш, 10 хонук дургузунда 7 тонна арыг даг-дүгүн чыып, база бир эрес чорукту көргүскен. Чамдыкта эртенгиниң алды шакта чедип келгеш, ажылдап турупкандаа турар улус болгай.

Хертек Амыр-Сат күш-ажылды коммунистиг ёзу-биле көөр кижи-дир дээрзин участок мастери Григорий Беровтуң чугаазындан-на билген бис. «Тыва даг-дүгү» комбинады Улуг Октябрьның 50 чылынга алдар болдурган Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжынга тиилекчи болуп шылгараш, ССРЭ-ниң Тудуг материалдар министерствозунуң болгаш тудуг материалдар ажылдакчыларының профэвилелиниң Төп Комитединиң бирги чергезиниң шаңналын — хөй муң түңнүг акшаны алган болгай. Күш-ажылчы ол улуг тиилелгени чедип алырынга Хертек Амыр-Саттың удурткан бригадазының эрес-кежээ кижилери база-ла улуг рольдуг болган.

Т. КЫЗЫЛ-ООЛ.
Авторнуң фотозу.

МУРНУКУЗУНДАН ЭКИЖЭЭН

Кызыл хоорай Совединге хамааржып турар Элегес-Аксы, Черби, Шынаа көдээ Советтер СЭКП ТК-ның «Көдээ болгаш суур Советтериниң ажылын экижидер дугайында» доктаалын амыдыралга боттандырбышаан, организас-массалыг ажылдарны база ажыл-агыйга, культура тургузуушкунунга удуртулганы элээн экижиткен. Сессияларны Конституцияда айыткан хуусааларда чылдырып, күүском хуралдарын өйшаанда эрттирип турар. Депутаттарның хөй кезии боттарының хамаарышкан округтарынга организастыг ажылдарны чорудуп, сессияларның шиитпирлерин күүседиринге соңгукчуларны, хөй-ниитиниң активин эвилелдеп келген. Депутаттар хүлээп алыышкынны организастап турар.

Элегес-Аксы, Черби көдээ Советтерге хамааржып турар культура албан черлериниң кышка белеткели чогуур өйүнде доозулган. Чербиде 320 олуттуг школаны ажыглалда киирген. Элегес-Аксында библиотекага делгем бажыңны хостап бергени номчукчуларга дыка таарымчалыг болган. Ажылчын суурда херээженнер чөвүлелиниң кежигүннери, эмнелге ажылдакчылары болгаш депутаттар чаңгыс дем-биле суурнуң чуртталга бажыңнарының санитар байдалын хынап көрүп турар. Ол ышкаш хана солунун доктаамал үндүрүп, аңаа суурнуң чурттакчыларының амыдыралын чырыдып, ажыктыг арга-сүмени берип келген.

Хөй-ниитиниң корум-чурумун үрээр, арагалаар, шош-содаа үндүрер кижилер-биле хууда беседа чорудуп, оларның херээн эш-хуузунуң судунга, херээженнер чөвүлелдериниң, күүскомнарның хуралдарынга чугаалажып көрүп турар.

Шынаа көдээ Совединде 6 доктаамал комиссия ажылдап турар. Олар сессияга чугаалажыр айтырыгларны белеткээринге идепкейлиг киржип келген. Хөй-ниитиниң корум-чурум камгалалының талазы-биле доктаамал комиссия боттуг ажылдарны чорудуп турар. Эки-тураның улусчу дружиназының ажылы мурнукузундан экижээн. Дружинниктерниң дежурныйлаашкынын чурумчуткан. Эш-хуузунуң судунга хамаатылардан кирген негелде, хомудалдарны узамдыктырбайн, өй-шаанда үзе шиитпирлеп берип турар апарган.

Кунгуртугда көдээ клубтуң ажылы база багай эвес. Уран чүүл бөлгүмүнүң киржикчилери ырак черлерде чурттап турар малчыннарга 14 катап концерт көргүскен. Суурда участок эмнелгезиниң (эргелекчизи С. Оттук-оол) ажылдакчылары малчыннарның кадыының байдалын шинчип көрүп, малчын бригадалар төптеринче үнүүшкүнну организастап турар. Медицина темазынга лекция, беседаны каш удаа чорутган.

Кунгуртуг суурда бо чылын чамдык тудуглар немешкен. Беш чуртталга бажыңы, кызыл-булуң, чунарбажың, чаңгыс аай төлевилел-биле туттунган мал кажаазы, 12 машина кирер автогараж ажыглалда кирген.

Ынчалза-даа көдээ Советтерде тудуг талазы-биле байдал чаңгыс аай эвес. Черби болгаш Кара-Хаак суурларда бо чылын майда ажыглалга кирзе чогуур чунар-бажыңнарның тудуу мынчага дээр доозулбаан. Чурттакчыларның идик-хеп даарадыр талазы-биле болгаш өске-даа чагыгларын хүлээп алыр тускай бажың чок. Черби суурнуң чамдык бажыңнарында электри чырыы четче кииртинмээн.

Чоннуң амыдырал хандырылгазынга хамаарышкан айтырыгларны сессияларга, күүском хуралдарынга чугаалажып көргеш, четпестерни чайладыр талазы-биле хемчеглерни ажылдап кылыры эргежок чугула.

А. КӨШКЕНДЕЙ.

ЧАА-ЧАА АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ

„Правданың" мурнуку чүүлү

Улуг бежен чылдың чырыы-биле хереленген бистиң Төрээн чуртувус бодунуң социалистиг төөгүзүнүң чүс чылының ийиги чартыынче чогаадыкчы күжүнүң чечектелип турар үезинде кирген. Бо чылдарның дургузунда эртип келген орукту түңнеп бодап тура, могавас күш-биле Октябрьның херээн уламчылаар, партияның XXIII съездизиниң, СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң (1967 ч). салганы коммунистиг тургузугнуң чаа сорулгаларын чедишкинниг шиитпирлээр дээш совет улус сагыш-сеткил талазы-биле улам бедик көдүрлүп, чаа-чаа күштерни немей алган. Бо сорулгаларны боттандырарда организакчы, кызымак чорук болгаш товаргай шиитпир негеттинер деп, СЭКП Төп Комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң каттышкан байырлыг хуралынга эш Л. И. Брежнев демдеглээн. Бо бүгү мөзүшынар бодунуң ленинчи Коммунистиг партиязын долгандыр сырый каттышкан совет улуста бар.

Юбилейжи күш-ажылчы ээлчегниң хүннеринде социалистиг бүдүрүлгелерниң бүгү участоктарынга кайгамчыктыг чедишкиннер чедип алдынган. Чарыштың мурнуку одуругларындан өөрүнчүг медээлер кээп турган болгаш ам-даа уламчылап кээп турар. Байырлалдың мурнуу чарыында Ортааңы Азия — Төп аразының делегейде эң улуг газ шугуму ажыглалга кирген. Енисейниң эрииниден электри энергиязының агымы аттыга берген, Усть-Балык—Омск аразында муң километр дурттуг чаа каң хоолайлап нефть дамчып эгелээн. Кривой Рогтуң металлургия заводунуң делегейде эң-не болбаазырааңгай болгаш эң-не улуг домназы баштайгы металлды берген. Волганы чеди дугаар үзе богган: маңаа, Саратов чанынга гидроэнергетиканың база бир чери турар. Транспорт магистральның ажылдакчылары Гурьев — Астрахань, Тюмень—Тобольск аразынга чаа демир-орук шугумун тургузуп, Москва—Прага аразының демир-оруун электрижидерин доосканнар. Улуг байырлалга таварыштыр чедип алдынган күш-ажылчы херектер санап четтинмес!

Чурттуң бүгү акы-дуңма республикалары, улус ажыл-агыйының бүгү адырларының ажыл-ишчилери бүдүрүлге темпизиниң өзүлдезин бедидип, планныг онаалгаларын чедиишкинниг күүседип турар. Совет индустрия юбилейлиг чылда пландан ажыр 6 миллиард ажыг рубльдиң продукциязын, а беш чылдың чүгле ийи чылында 11 миллиард ажыг рубльдиң продукциязын бээр дээрзи ам безин билдингир апарган. Үлетпүрде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү энир чылын беш хуу турганындан бо чылын чеди хуу чедир өзер. Агаар-бойдустуң байдалы берге турбуже, көдээниң ажыл-ишчилери эки дүжүттү ажаап алган. Олар күрүнеге тараа, картофель, тооруи чемижи, чигир свёклазы, шай бүрүзү, мал ажыл-агыйының продуктуларын садарының планын ажыр күүсеткеннер. Төрээн чурттуң шыгжамырынче үш чартык миллиард хире пуд тарааны киирген. Чоннуң чаагай чоруун бедидер дээш кончуг хейнү кылган болгаш кылып-даа турар. Беш чылдың ийи чылында ниитизи-биле 165 миллион дөрбелчин метр хемчээлдиг чуртталга бажыңнарын ажыглалга киирген турарын чугаалаарга-ла четчир. Бо бүгү 20 миллион кижиге чуртталга байдалын экижидип алыр арганы бээр!

Октябрьның 50 чылын демдеглээни совет улус беш чылдың бедиктерин ам-даа кызымак, күжениишкин-биле алырынга беленин көргүскен. Ону боттандырарда чурттуң бүдүрүкчү күжүн улам ыңай көдүрер дээш социализмниң артык күштерин долузу-биле ажыглаар апаар. Эртемниң болгаш техниканың чедиишкининге даянып алгаш, бүдүрүлге, тудуг бүрүзүнге, колхоз, совхоз бүрүзүнге күш-ажылды организастаарын экижидер ужурлуг. Коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузар сорулганың нарыны болгаш хемчээлиниң улуу ажыл-агыйга партия болгаш күрүне талазы-биле удуртулганы соксаал чокка сайзырадырын, экономиктиг тургузуушкунунуң стилин болгаш методун экижидерин негеп турар.

Ам бистиң улус ажыл-агыйывыстың хөгжүлдези бүдүрүлгениң улам ыңай өзериниң кол үндезини ооң ажыктыын бедидери апарган ындыг үезинде келген. Бо чүл дээрге, үлетпүр болгаш көдээ ажыл-агый чүгле чаа күштерни немээни-биле, чаа черлерни шиңгээдип арганы-биле өзер эвес, а колдуунда-ла машиналарны, дериг-херекселдерни, гектар чер бүрүзүн эки ажыглаанындан өзер апаары ол. Бүдүрүлгени болгаш күш-ажылды чөп организастаанындан олче салдынган хөреңгиниң үре-түңнелдиин бедидер, чиг-эттиң, оттулар чүүлдүң продукцияның единицазынга хамаарыштыр чарыгдалын доктаамал эзээжедир херек. Кылып турар эт-септиң шынарын экижидери, чоңга эки бараанар бүдүрерин дүргедедири кончуг чугула. Чамдык кылып үндүрүп турар эдилелдерниң болгаш бараанарның ховар чоруу продукцияның шынарынче, кедилиг эдилелинче, каастап кылырынче негелделерни кудуладыптар деп бодаар болза шын эвес. Харын-даа чүгле ооң шынарын экижидип тургаш, чоннуң болгаш бүдүрүлгениң негелдезин хандырып болур.

Ийи чылдың дургузунда бистиң чуртувуста ажыл-агыйның реформазы план ёзугаар боттанып чоруп турар. Келир чылдан эгелээш, ажыл-агыйны чорударының чаа системазынче база хөй бүдүрүлгелер, үлетпүрнүң чамдык адырлары кирер. Ынчангаш амгы үеде экономиктиг ажылды онзалап экижидер, улус ажыл-агыйының өске-даа адырларынга реформаның принциптерин боттандырарынга чүткүлдүг белеткенир, сагыш-сеткилдиң болгаш материалдыг деткимчениң методтарын болбаазырадыр, ажыглаттынмаан курлавырларны бүгү арга-биле дилеп тыпкаш, бүдүрүлгеге бараан болур кылдыр тургузар херек.

Улус ажыл-агыйының улам ыңай өзүлдезинге социалистиг чарышты калбартыры улуг ужур-дузалыг. Улуг Октябрьның 50 чыл оюнуң бүдүүзүнде москвачыларның эгелекчи чоруу-биле беш чыл планын хуусаа бетинде — 1970 чылдың ноябрь 7-де күүседир дээш чарыш эгелээн. Оларны Ленинградтың, Киевтиң, Минскиниң, Донбасстың, Уралдың — бүгү чурттуң ажыл-ишчилери деткээн. Хоорайда болгаш көдээде тодаргай экономиктиг санаашкынга, чогаадыкчы дилээшкинниң курлавырынга үндезилеттинген чаа хүлээлгелерни ажылдап кылып турар. Алдарлыг юбилейни байырлааны-биле холбаштыр хайныккан политиктиг болгаш күш-ажылчы көдүрлүүшкүннү быжыглаар дээш масса ортузунга идеологтуг болгаш организакчы ажыл ам олче угланган турар ужурлуг. Чарыштың киржикчилериниң идепкейин ажыл-агыйжы ёзу-биле деткиир болгаш үнелиг санал-оналдар доразн-на ниитиниң болзун дээш чер-черде партия комитеттери сагыш салыр ужурлуг.

Юбилейлиг чылдың арткан бежен хонуунда ам-даа хөйнү кылыр апаар. Коллектив бүрүзүнде чыл программазын чедиишкинниг күүседиринден артык чугула херек чок. Ону боттандырарда чүнүң-даа мурнунда бүдүрүлгениң деӊ-дески ажылын, ооң бүгү звеноларының бир аай болур чоруун чедип алыры, бүдүрүлгелерге болгаш тудугларга ажылдың эң берге үези — кышты эки белеткелдиг уткууру болур. Беш чылдың үш дугаар чылынга бүгү тала-биле белеткенип, немелде курлавырларны дилеп тыпкаш, оларны планга киирерингe кичээнгейни угландырар апаар.

Советтер чурту бодунуң ийиги бежен чылынче кирипкен. Ленинчи партияның айыткан оруу-биле бистиң бурунгаарлаашкынывыстың темпизи миллион-миллион кижилерниң күш-ажылчы күжениишкиннеринден хамааржыр.

Чаа-чаа алдарлыг ажыл-херектерже, эштер!

ДЕЛЕГЕЙ БО ХҮННЕРДЕ

ДАШТЫКЫ ИНФОРМАЦИЯЛАР

Делегей конференциязында

ДЕЛИ. (СЭТА). Боттарының хосталгазы болгаш хамаарышпас чоруу дээш, империалистиг агрессияга удур демисежип турар араб улустарны деткиир талазы-биле делегей конференциязы индий найысылалда ажыттынган. Делегейниң 50 ажыг чурттарындан, оон иштинде Совет Эвилелинден делегаттар, а ол ышкаш хөй санныг аалчылар конференцияда чыылган.

Конференцияның ажыдыышкынынга Индияның политиктиг болгаш хей-ниитичи кескү ажылдакчылары Аруна Асаф Али, Кришна Менон, АКШ-тың тележлекчизи Г. Аптекер болгаш өскелер-даа чүве чугаалаан. Бүгү делегейге хосталга, хамаарышпас чорук, демдиглиге болгаш тайбың дээш делегейниң кайы-даа черинге агрессорларга ойтур шавыышкынны бээри-биле улустарның күжениишкинин каттыштырар деп, санал бергеннер кыйгырып турган. Империализмге болгаш колониализмге удур улустарның демиселин деткээни дээш Совет Эвилелинге болгаш социалистиг өске-даа чурттарга өөрүп четтириишкинни олар илергейлээн.

Айыыл чок чорук Чөвүлелинде

НЬЮ-ЙОРК. СЭТА-нын корреспондентизи И. Абламовтуң дамчыдып турары болза:

Ноябрь 13-те Айыыл чок чорук Чөвүлели эжелеткен араб девискээрлерден бодунуң шериглерин үндүреринден Израильдиң ойталаанының түңнелинде Чоокку Чөөн чүкте тургустунган айыылдыг байдалды чугаалажып көөрүн үргүлчүлээн.

Израильдиң даштыкы херектер министри Эбан Чоокку Чөөн чүкте байдалдың чидигленгени дээш харысалганы араб чурттарже чүүй каарын база катап оралдажып турган. Израиль «шуут тайбын таарыштырылгаже» чүткүп турар дээр чүвени ол чулчуурааn. Израильдиң сорулгазы — «шериг бодалдарын» барымдаалаан чаа кызыгаарларда дээрзин Эбан моон-биле кады медеглээн. Херектиң утказы-биле алырга, Израиль бодунуң агрессиязының түңнелдерин бодунга ажыктыг кылдыр хевээр арттырып алыр дээни ол-дур. Израиль биле араб чурттарның аразынга «шуут чугаалажыышкыннарның» чорудары Эбан негеп турган. Ынчаарга израиль шериглерни үндүрери ол чугаалажыышкыннарның түңнелдеринден болгаш израиль негелделерни хандырарындан хамааржыр апаар деп, израиль министр чулчурааn.

Индияның, Малиниң болгаш Нигерияның киирген революцияның төлевилелинге израиль төлээлекчи удурланган. Ол төлевилелдиң кол чүүлү болза, израиль шериглерни эжелеткен араб девискээрлерден үндүрери болуп турар.

1967 чылдың июнь 5-тиң соолунде эжелеткен бүгү араб девискээрлерден израиль шериглерни үндүрерин чедип алыры КНО-нуң хүлээлгези-дир, ол болза Чоокку Чөөн чүкке тайбынны тургузарының кол негелдези болур деп, Иорданияның даштыкы херектер талазы-биле күрүне министри А. Рифаи медеглээн. Бо эжелелдиң үргүлчүлээшкини тайбынга шыңгыы айыылды тургузуп турар. Израиль эжелекчилер эжелеткен иордан девискээрниң чонунга аажок улуг качыгдалдарны таварыштырган. Израиль КНО-га чөңгээлээрин үргүлчүлеп, Иерусалимни Израильдиң күш-биле эжелээнин хүлээп көрбес дугайында болгаш араб дескеннерниң дугайында КНО-нуң шиитпирлеринге чагыртырындан ойталап турар. Тайбың дугайында чугаалажыышкыннарны эгелээрининң мурнунда Израильдиң экспансионисчи политиказынга төнчүнү салыры эргежок чугула дээрзин иордан төлээлекчи демдеглээн.

Беш ай ажыг үениң дургузунда АКШ болгаш өске-даа барыын талакы күрүнелер израиль агрессияның уржуктарын узуткаар дугайында шиитпирни дилеп тывары КНО-га шаптыктаарын барла шаа-биле оралдажып, бодунуң агрессиязының үре-түңнелдерин ажыглаар арганы агрессорга берип турар деп, Болгарияның делегады М. Тарабанов медеглээн. Сөөлгү үеде африка-азий болгаш латин-америка чурттарның киржилгези-биле сүмележилгелерниң түңнелинде Индияның, Малиниң болгаш Нигерияның төлээлери ындыг шиитпирлээшкинче угландырган резолюцияның төлевилелин Айыыл чок чорук Чөвүлелинге киирген үезинде, АКШ ол төлевилелге удурланган болгаш израиль эжелелди мөңгежидер сорулганы салган бодунуң төлевилелин киирген.

КНО моон соңгаар анаа олурбас ужурлуг деп, болгар төлээлекчи демдеглээн. Ам, кажан Чоокку Чөөн чүктүң айтырыын таарыштыр шиитпирлээриниң перспективалары айыттынган үеде, ол перспективаларны үзерин болдурбас ужурлуг.

Тайбыңның камгалалында

КОПЕНГАГЕН. (СЭТА). Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнга тураскаал кылдыр дани хөй-ниитиниң организастаан кежээзинге чүве чугаалап тургаш, Данияның премьер-министри Е. О. Крагтың медеглээни: Октябрь революциязы орус улустуң төөгүзүнге чаа үени ажыткан дугайында Ленинниң сөстериниң шынныын шаг-үе бадыткаан. Үлетпүр, кодээ ажыл-агыйы болгаш эртем талазы-биле Совет Эвилелиниң чедиишкиннери совет улустуң чогаадыкчы күжүн, күш-ажылга ынакшылдыын болгаш аргаларын эң улуу-биле хүндүлеп көөрүн болдуруп турар. Совет Эвилели бүгү делегейде тайбыңның камгалалында турар.

Нью-Йоркка митинг

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Нью-Йорктуң «Юнион-сквер» дээр шөлү АКШ-тың чазааның Вьетнамда бужар-чүдек дайынын болгаш агрессчи политиказын сойгалаарының индири болган. Корейге болгаш Вьетнамда дайынга киришкен американнар — АКШ-тың чазааның авантюрисчи политиказының утка-бодал чогун боттары-биле көрген кижилер ол шөлге чыглып келген.

«Бо бужар-чүдек дайынны соксадыр», «Бистиң солдаттарывысты дораан чуртунче чорударын негеп тур бис», «Вьетнамда бистиң эштеривис кырлып тур» деп лозуңнарны чыскаалчылар тудуп алгаш чоруп турган.

Ораторлар ындырже удаа-дараа үнүп, боттарының килеңнээшкиниг удурланыышкынын илергейлеп турган. Авантюризмниң болгаш агрессияның политиказын буруу шаап, ону соксадырын шиитпирлиг негээн килеңнээшкинниг сөстер кижилер чыгы доллур чыылган шөлдүң кырынга чаңгыланып турган.

Сато АКШ-че аъттаныпкан

ТОКИО. (СЭТА). Японияның премьер-министри Сато албанның аян-чоруун кылып, Вашингтонче ужудуп үнген. Сато япон-америк харылзааларының айтырыгларының дугайында чугаалажыышкыннарны президент Джонсон болгаш Вашингтоннуң өске-даа төлээлекчилери-биле кылыр.

Японияның демократтыг хөй-ниитизи ам болур япон-америк чугаалажыышкыннарга шиитпирлиг удурланып, АКШ-тың Вьетнамда дайынынга Японияны улам ыңай хандыр тыртар, чурттуң милитаризациязын болгаш Японияның эрге-ажыктарын АКШ-ка чагыртырын күштелдирер боор деп дүвүреп турар. Сатонуң аян-чоруунга удур студентилерниң, интеллигенцияның болгаш ажылчы чоннарның төлээлекчилериниң митингилери болгаш чыскаалдары Токионуң янзы-бүрү районнарында болуп турар.

КАР-ның Министрлер кабинединиң хуралы

КАИР. (СЭТА). Республиканың Кубба ордузунга Каттышкан Араб Республиканың Министрлер кабинединиң ээлчеглиг хуралы президент Гамаль Абдель Насерниң даргалаашкыны-биле болуп эрткен.

Ол хуралга министрлер Айыыл чок чорук Чөвүлелинге чугаалажып көөрү-биле чамдык чурттарның киирген резолюцияларының төлевилелдерин чугаалажып көрген, а ол ышкаш Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чыл оюнуң байырлалынга киришкеш, Москвадан чанып келген КАР-ның оралакчы президентизи Али Сабриниң илеткелин дыңнаан.

Чурттуң иштики байдалынга хамаарышкан өске-даа чамдык айтырыгларны хуралга база чугаалажып көрген. Министрлер кабинеди 7 шактыг ажыл хүнүнче шилчиир дугайында доктаалды хүлээп алган.

ЗАМБИЯ. Кафуениң институду — чуртта эң хоочун дээди өөредилге черлериниң бирээзи.

ЧУРУКТА: чазаныылга мастерскаязында студентиниң ажылын башкы Стиманың хынап турары.

СЭТА-ның фотохроиниказы.

ОКТЯБРЬГА ТУРАСКААТКАН

КАИР. (СЭТА). Александрияның губернатору Мухаммед Ашур Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 50 чылынга тураскаал болдурган фестивальды Александрияга байырлалдыг байдалга ажыткан.

Фестивальдың программазын ёзугаар совет улустуң культура амыдыралының дугайын чугаалап турар номнарның, солуннарның болгаш фото-чуруктарның делгелгезин ажыткан, совет фильмнерниң неделязын организастаан.

Йеменде байдал

САНА. (СЭТА). Ам чуртта дүвүрээзин чок болган, эргилдениң түңнелинде тудуп хоругдаткан кижилерниң саны 20-ден ашпайн турар деп, Йемен Араб Республиканың иштики херектер министри Ахмед эр-Рухуми медеглээн.

Республика чөвүлелиниң парлап үндүрген дыңнадыында чугаалап турары болза, ноябрь 5-те болган шимчээшкин чуртка конституцияылыг нормаларны катап тургузарынче угланган турган. Чазак бодунуң ажыл-чорудулгазынга коллективтиг удуртулганың принциптерин барымдаалаар, а Министрлер чөвүлели Республика чөвүлелиниң мурнунга харысалгалыг болур дээрзин Республика чөвүлели бүзүреткен.

Вьетнамга дайылдажырындан олар ойталаан

ТОКИО. (СЭТА). «Интрепид» дээр авианосецтиң дөрт америк далайжылары Вьетнамда агрессчи дайынга удурланыышкынның демдээ кылдыр АКШ-тың флодунга шериг албанындан үнерин шиитпирлээн болгаш боттарының албан эрттирип турган кораблинге ээп келбейн барган. «Интрепид» Тонкин эштектен Японияда чеде берген болгаш оон самолёттары ВДР-ниң девискээрин бомбалаарынга киржип турган. Вьетнамда дайынның калбарыышкынынга удур туржуп турар бис, чүге дээрге, техника талазы-биле сайзыраңгай чурттуң самолёттарының үргүлчү бомбалаарының аргазы-биле ол чурттуң тайбын чурттакчыларын өлүрүп кырарын кемниг үүлгедиг болур деп санап турар бис. АКШ ол бомбалаашкынын соксадыр болгаш бодунуң чуртун боду башкарар арганы вьетнам улуска бээр ужурлуг деп санап турар бис. Ол дөрт далайжыларның кылган медеглели ынчаар эгелээн.

Ноябрь 13-те болган парлалга конференциязының үезинде «Вьетнамга тайбың» деп япон комитеттиң төлээлекчизи ол дөрт аныяк американнарның — Джон М. Барилл (20 харлыг). Ричард Д. Бэйли (19 харлыг). Майкл А. Линднер (19 харлыг), Крэг У. Андерсон (20 харлыг) оларның ол дидим чоруунуң дугайын корреспондентилерге чугаалап берген.

Парлалга конференциязынга боттары киржип шыдаваан ол далайжылар Вьетнамда америк агрессчи дайынга удурланыышкынның кады кылган медеглелин, а ол ышкаш боттарының тус-тузунда удурланыышкын медеглелин парлалга конференциязынга номчууру-биле дамчыдып берген. Вьетнамда агрессияга киржиринден ойталаан америк шериг далайжыларның дидим чоруунуң дугайын чугаалап турар үннүг документалдыг фильмни парлалга конференциязынга көргүскен.

Оларның медеглелинде чугаалап турары: Вьетнамда хан төгүүшкүнү дээш харысалганы кижи бүрүзү хүлээр деп чүвени медереп билиринче бүгү делегейниң кижилерин кыйгырып тур бис. Кандыг-даа политиктиг партияларга хамаарылга чок, шынчы американнар болуп, бис дайынга удур демисежип турар бис. Японияга ааы бо дайынга киришпейн турар өске кайы-даа чуртка политиктиг хоргадаашкынны биске тыпсырын дилеп тур бис.

Шериг чарыгдалдарын кызырар ужурлуг, а ол сорулгаларга чарыгдаар дээн хереңгилерни кадык камгалалын, өөредилгени хөгжүдеринге болгаш бүгү делегейниң чаагай амыдыралын бедидеринге киирер ужурлуг деп санап турар бис.

Бистиң хөделиишкиннеривис кым-даа бол силерге салдарны чедирер. Вьетнамга тайбынны тургузары-биле силерге болдунар бүгү-ле чүвени кылырынче силерни албадаар боор деп сеткилсагыжывыстың бүгү ханызындан идегеп тур бис.

Америк далайжылар октябрь 23-те, ылавылаарга, «Интрепид» Японияның Йокосука портундан үнүп чорупкан үезинде, авианосецке ээп кээп, шериг албанын эрттиреринден ойталаан. «Интрепид» октябрь 17-ден эгелээш ол портка турган болгаш 23-те вьетнам эриктерже чоруткан.

План күүсеттинген

Барыын-Хемчик районнуң колхоз, совхозтарының болгаш эки-турачы аңчыларның башкылыы кээп эгелээн. Кызыл-Мажалыктың белеткелдер конторазынга хүн бүрү чүс-чүс рубльдиң өлүү кирип турар.

Белеткелдер конторазы аңчылар-биле тос муң диинге керээ чарган болза, баштайгы хүннерде аңчылар 14213 диин кежин дужааган. Контора диин планын күүсеткен. Бо дээрге Ак, Алаш, улуг, биче Аянгатылардан келген аңчыларның киирген өлүү-дүр.

М. Анай-оол, О. Бады-оол, К. Кунгаа, С. Шактар болгаш өскелер-даа 110-дан 270 чедир диин кештерин белеткел черинге дужааган. Белеткел чериниң ажылдакчылары Тамбулак биле Биче-оол аңчыларны саадатпайн, оларның эккелген өлүүн дүрген сайгарып, хүлээп ап турарлар.

М. ДЫЛАЙ.

* * *

УЧАСТОКТАН МЕДЭЭ

Шагаан-Арыгның орук-бүдүрүлге участогунуң коллективи Улуг Октябрьның бежен чыл оюнга алдар болдурган күш-ажылчы ээлчегге киргеш, чыл планын ноябрь бирделе үзе күүсеткен. Эрткен он айларның иштинде план ёзугаар 33 муң рубльдиң орнунга үжен үш муң рубльди ыңгээдип алган.

Чүдүрүкчү машинаның машинизи Анатолий Вьюшков, бульдозерист Карелин, тракторист Владимир Вьюшкин олар эки ажылдап турарлар.

Коммунистиг ёзу-биле ажылдаары болгаш чурттаары — коммунизм тургузукчузунуң мораль дүрүмү Бии-Хемде Туранның тудуг участогунуң чазаныкчызы А. С. Наксылдың бүгү ажыл-херээниң кол сорулгазы болу берген. Чазаныкчы хүндүлүг болгаш харысалгалыг сорулганы муң-муң совет ажыл-ишчилер-биле бир дөмей шилип алгаш, ону амыдыралга боттандырарының үлегер-чижээн көргүзүп турар. Ооң ылап бадыткалы — Ариков Сергеевичини Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга чоннуң соңгаан бедик бүзүрели болган.

Фото *В. ФУНТИКОВТУУ.*

КӨРҮЛДЕДЕН ИЛЕРЭЭНИ

СЭКП Тес-Хем райкому болгаш районнуң райкүүском чер-черде бот-тывынгыр уран чүүл коллективтерниң чогаадыкчы ажылын хынаар сорулга-биле көрүлдени чоокта чаа эрттирген.

Көрүлдениң жюризи Самагалдайның бот-тывынгыр уран чүүл коллективи бедик идейлиг, уран мергежилдиг концертти көргүскени дээш, ол коллективти бирги черни алган деп чөптүг-биле санаан. Ол коллективтиң концертиниң программазы Октябрь, Ленин, партия, Төрээн чурт темалары-биле байлак болган. «Ленин бистиң-биле кады», «Намын духаа дуу» («Партия дугайында ыры») деп моол дылга хөйнүң ырлары болгаш «Ындыг партия бисте бар» деп уран номчулга бедик идейлиг болгулаан.

Уран чүүл коллективиниң аныяк киржикчизи А. Комбуй сцена культуразын бедик сагывышаан, бодунуң күүседир номерлерин арыг ырлагылаан. «Чылгычылар» деп тыва танцыны коллективтиң танцы бөлүү эки тургускан. Оон күүседикчилери Авый-оол Симчит, Суутпай Демек, Пар-оол Хая, Александр Төгүс-оол олар ээир ышкаш чүгүрүк аъттарны мунгулап алган омак халдып турар чылгычыларны сеткил ханып турар солун кылдыр көргүзүп шыдааннар. Концерттиң номерлери эки күүсеттинеринге үдекчи хөгжүмчү улуг рольдуг. Бо талазы-биле баянист эш Б. Дүпчүр бодунуң бедик мергежилдиг үделгезин база организакчы чоруун көрүлдени белеткээринге хөйү-биле үндүргени аңаа көзүлген. Эш Дүпчүр культураның хоочун ажылдакчызы болгаш чаа-чаа чүүлдерни концерт программазынга тып кииреринге улуг чүткүлдүг.

Самагалдайда музыка школазының башкызы Авый-оол Симчиттиң «Тывада күс» деп бодунуң чогааткан шүлүү тема, идея талазы-биле багай эвес бижиттинген.

«Тес-Хем» совхозтуң уран чүүл коллективи көрүлдеге ийиги черни алган. Ол коллектив «Партияга алдар», «Варшавянка» деп хөйнүң ырларын эки күүсеткен. Башкы Алдын-кыс Сарыглар В. Маяковскийниң «В. И. Ленин» деп шүлүглелинден үзүндүнү эки номчаан. Башкы С. Доспан биле Э. Донгак олар боттарының номерлерин бедик мергежилдиг күүсеткеннер. Берт-дагжылар «Кайгал солдат Швейка» деп инценировканы таарымчалыг тургусканнар. Ону күүсеткеннер эштер Хураган-оол биле Балаа ийи номерни чараш болгаш хөглүг күүсеткеннер.

Көрүлдеге үшкү черни алган Үстүү-Шынааның бот-тывынгыр артистериниң концертинде база-ла солун чүүлдер бар болгулаан. Ол коллективте ыраажы Анна Каранмай, баянист Лума Чооду, ыраажы Нина Ензак болгаш өскелер-даа боттарының бедип, өзүп орар мергежилин багай эвес көргүскеннер.

«Чодураа» колхозтуң бот-тывынгыр уран чүүл коллективи районда шыырак деп санаттынып турар болза-даа, бо удаада ол коллектив кошкак белеткелдиин көргүскен болгаш шаңналдыг черже кирбейн барганы хомуданчыг. Сцена кырынга келгеш, бот-тывынгыр артистер бот-боттарын билишпейн баары, чамдык номерлерниң күүседикчилери шак дүшкүлеп турганы болгаш сцена культуразының талазы-биле оон-даа өске четпестер оларга турган.

Оруку-Шынааның чээрби ажыг киржикчилиг бот-тывынгыр уран чүүл коллективи чүгле он ийи кижи киржикчилиг кээп, концерт көргүскен. Оларның концертинде чамдык таарымчалыг номерлер бар-даа болза, чогуур деңнелге четпес дээрзин жюри демдеглээн.

«Ак-Эрик» колхозтуң уран чүүл коллективи кошкак белеткелдииниң талазы-биле жюри кежигүннерин болгаш көрүкчүлерни кайгаткан. Ол коллективтиң көргүскени чээрби хире номерлерниң чаңгызы-даа эң арыг кылдыр күүсеттинмейн барганы белеткелдиң кошкаандан хамааржыр. Ак-эрикчилер ол хире концерттиң районнуң культура килдизинге-даа дыңнатпайн, кожазы Эрзин районнуң ажыл-ишчилеринге барып көргүзүп чорааның жюри кежигүннери буруу шапкан. Көрүлдеге келген бот-тывынгыр артистерни кым-даа баштап келбээн.

Көрүлде эрттирериниң организастыг комитеди болгаш жюризи «Ак-Эрик» колхозта партия комитединиң секретары эш Салчак, Оруку-Шынаада партия эге организациязының секретары эш Хажыылай оларны уран чүүл көрүлдезинге кошкак белеткенген деп санаан. Шуурмак суурнуң бот-тывынгыр уран чүүл коллективи көрүлдеге шуут киришпээн. Ында партия организациязының секретары эш Никитин бо талазы-биле организакчы ажылды кылбааны ол болур.

Жюри кежигүннери көрүлдениң киржикчилеринге боттарының саналдарын берип, бар четпестерни эдеринге ажыктыг сүмелерни киирип турган болгаш уран чүүл коллективтериниң удуртукчулары ону доп-дораан эдерин база концерт номерлерин партия, Төрээн чурт, Ленин дугайында чаа-чаа номерлер-биле байыдарын хүлээнгеннер.

С. ТАМБА,
«Шынның» корр.

ХАЛТУРА

Фельетон орнунга

Баштай бо чүүлдүн эгези кылдыр алдынган орус сөстүң утказының дугайын чугаалажы каапталынар. Халтура дээрге бир чүүлүнде, чиик тывыш сүрер чорук: ийи чүүлүнде, ойлукчок, чулу-каралаар чорук болур. Бистиң бо чүүлүвүсте чугаалаттынып турар факт болза, ол сөстүң ийи утказынга бүрүнү-биле дүгжүр.

«Искра» колхозтуң Кызыл-Хавак суг-бараан фермазында бызаа кажаазын изиг суг-биле чылыдар дериг-херекселди эптеп тургусканы кайгамчык-ла чулу-кара-дыр. Тывалап чугаалаарга «хол дашты-биле» кылып каапкан.

Бус котёлунуң болгаш курлавыр суг доскаарының адаанда фундамент кылбаан. Доскаарны анаа-ла доорбаштар кырында ийлендир чыттырып каан. Бус котёлун бодунуң демир шанакчыгажының кырында хевээрзин, ол шанакчыгаштың ужу, бажының адаанда туйбу бузундулары салып каан.

Чазааның «Сельхозтехника» салбырының мал ажылы механизастаар талазы-биле инженери эш Черменёвтан:

— Бо мындыг улуг доскаарларның адаанга быжыг фундамент кылыр ужурлуг эвес чүве бе? — деп айтырдывыс.

— Ийе, ужурунда быжыг фундамент турары-ла шын. Колхоз ол дугайында сагыш човавааанда ол-ла ыйнаан, фундамент чок тургай-ла.

— А кандыг-бир шимчээшкин болурга азы кайы-бир талазынче ыя баскаш, чамдыя берзе канчаарыл?

— Бисти чалаарга, кээп эдип бээр бис.

— Халас кел чытпас-ла болгай силер.

— Ынчанмайн канчаар.

Суг курлавыры турар доскаар ийленчек чыдырда, ону этпейн, ол-ла хевээрзинге хамык хоолайларны тудуштуруп каапкан.

— Бо доскаар чүге ийленчек чүвел? — деп айтырдывыс.

— Колхоз этпээнде, кым эдерил ону? — деп дуй шаап кагды.

— Котёл-биле доскаар аразында хоолайларны чүге алыра ээртинмес кылдыр тудуштур дунзаалап каапкан чүвел? Насос ажылдавастай бээрге, ону канчап солуурул?

— Ында чүү боор, дунзаалаар машинаның оду-биле үзе чидиртипкей-ле.

— Дунзаалаар машина маңаа үргүлчү-ле турар эвес.

— Бисти келдириптерге, бистер эккээр бис.

Эллептиг-ле инженер болгаш баары. Бисти «чалаптынар», «келдириптинер» дээринге-ле өй. Бир эвес ылап кылып каан чүвениң дугайында чугаа чоруп турган болза, бир янзы херек, билир кижилерни (инженерлерни) черле чалаар апаар. А техниктиг негелделерин боду-ла чедир кылбаан, өскерти кылып алган хирезинде ам чалаар силер дээрзин бодап көөрге, оон чедир кылбаан чүвезиниң дугайында чалап-ла турзун дээри ол-дур.

Ийленчек доскаарны эде быралаарындан чалгаараааш, оон «төрүмел» үдүн дуй дунзаалааш, өске черден өттүр чидирткеш, хоолай улаан. Насос-биле доскаар аразында хоолайда кран кылып кагбаан. Ындыг болганда, насосту эдер азы солуур апарза, курлавыр доскаарда хөй сугну төлүзүн төө аксыр ужурга таваржыр, ынча сугну кайнаар төгерил?

Изиг суг доскаарларының адагаштарының бажы дески эвес болганындан доскаарлар салгап деспек бир талазынче чайык. Доскаарлар аңдарлып кээп дүжериниң кырында.

Одалга системазының адаккы хоолайының турар деңнели шын эвес, бүстүң үнер ужундан ортаакы кезээ чавыс.

Насосче келир сугнуң дамчыыр хоолайының доскаарда тудушкан үдүн доскаарның мырынай адаккы кыдыындан алганы шын эвес. Доскаарның дүвүнде турнуккан бок-довураа насосче барбазын дээш ол үттү доскаарның дүвүнден бети дээрге-ле 20 см бедик кылдыр салгаш, хоолайны улай дунзаалаар ужурлуг. Ол доскаарның болунуң ындыг үдүн дуй дунзаалап каан.

Ол бүгү байдалга шыдашпайн баргаш, «силерниң моонар халтура эвеспе. Чүге мынчаар кылып турар силер?» деп дорту-биле чугаалап, айтырдывыс.

Эш Черменёв мынча диди:

— Бистиң эргелекчивис мал ажылын механизастаар дугайында ажыл-агыйлар-биле керээ чарып эккел дээр-дир. Керээлерни чарып эккээрге, барып кыл дээр. Шыдаар шаавыс-биле кылып турарывыс бо-дур. Дужаал күүседип турар улус-тур бис. Фундамент херек турган болза, колхоз кылып алыр ужурлуг турган. Кылып албааны шорузу-дур. Мээн кылыр ажылым монтаж кылып кааным ол. Сөөлүнде барып ажылдавастай берзе, мени чалазыннар.

«Печкалар үрелип-ле турзун!» деп печка кылыр кижи күзеп йөрээр чүве дээн (шаанда аан). Бо кижилерниң мындыг ажылын көргеш, ол чугаа кижи сагыжынга кирер. Фундаментилер салырда мени чалазын, курлавыр суг доскаарын эде тургузарда база мени чалазын дээр чугаа чүл дээрге, ук эптелгени катап үрээш, дагын эде кылыр ужурга таваржыр, төлевирни дөмей-ле алыр апаар мен (чалаткан кижи) дээн бодал-дыр. Ону халтура дивейн канчаар.

Колхоз баштаар чери ажылдарның кайызын кым кылырын дугуржуп алыр херек. «Элезинге бажын тудуп болбас» деп үлегер сөс бар болгай.

С. ПАРУ.
Чөөн-Хемчик район.

Үре-түңнелдиг ажылы дээш

1941 чыл. Бистиң чуртувустуң төөгүзүнге аар-берге чылдарның бирээзи ол. Шак-ла ынчан, сентябрьның аяс кааң хүннериниң бирээзинде, Каа-Хемниң Сарыг-Сеп суурнуң кодээ школазынга аныяк башкы келген. Ооң адын Анна Андреевна Шишигина дээр.

Оон бээр чээрби беш чыл эрткен.

Хоочун башкының үлегер-чижээн дөзексээр, оон арга-сүме ап турар башкылар Кызылдың № 3 школазында кайы хөй. Ооң башкылап турар 8 «а» клазы школада үлегерлиг класстарның бирээзи: класс коллективи найыралдыг, чаа чүүлдерни эгелээр чүткүлдүг, чурумнуг, сонуургаачал.

Башкының чедиишкинниг ажылының база бир үндезини ада-иелер-биле харылзааның быжыында. Башкының кандыг-бир сүмезин, дилээн ада-ие бүрүзү күүсетпейн барбас. Өөреникчи бүрүзүнүң бажыңында байдалы-биле бүгү талалыг таныжып турар. Башкының чедиишкининиң база бир үндезини өөреникчилер-биле тус-тус болгаш немелде ажылдарны хөйнү чорудуп турарында.

Литература болгаш орус дыл башкызы кижи болгаш, уругларга быжыг билиглерни бээринче улуг кичээнгейни салып турар. Липецк школаларының дуржулгазын хандыр өөренип таныжкаш, бодунуң ажылынга чогумчалыг ажыглаарын Анна Андреевна чедип алган. Кичээл үезинде өөреникчилер ыңай-бээр чардыгар азы кылыр чүве тыппайн олурар үе чок. Хоочун башкыда ооң кижизиттиргеннериниң чогаадыглары артып калгылаан. Боттарының көрген чүүлдерин азы башкызының онаалгазын ёзугаар бижээн, уругларның чогаадыглары солун. Өөредилге материалдарын планнаары, кичээлдиң аңгы-аңгы кезектериниң аразында харылзаазы, башкының болгаш өөреникчилерниң ажыл-ижиниң чаңгыс углуг, бир аай болуру, өөредилге ажылының арга-хевирлериниң хөй янзылыы дээш янзы-бүрү ажыктыг, солун чүүлдерни Анна Шишигинаның кичээлинден билип ап болур.

Кандыг-даа чүүлге эки түңнелди чедип алыры карак кызыл туруштуг чоруктуң ужурунда боттаныр. Өөреникчилерниң чаңчылдарны чедип алыры база ындыг дээрзин ол башкы бодунуң дуржулгазынга көрген. Ынчангаш ол кичээлдер үезинде өөреникчилерниң бот-тускайлаң ажылдаарынче, катаптаашкынныг мергежилгелерже ханы кичээнгей салып турар. Ооң уламындан уруглар идепкейлиг, сонуурган, боттарының четпестерин эде көөр, бергелерге торулбас болурлар.

Чаа теманы өөредип тура өөреникчилерниң билип аптар, белен чүүлдерин тайылбырлап турбас, харын ол чүүлдерни билип алырынга чугула практиктиг ажылдарны чорудар. Ооң түңнелинде өөреникчилер деңнеп көрүп, түңнел үндүрер. Чаа материалды быжыглаарда тайылбырлыг бижилгени чорудуп турар. Кичээл үезинде янзы-бүрү мергежилгелерни өөреникчилер күүседир. Грамматиктиг карточкалар, хостуг, чогаадыкчы, шилип алыр диктантыларны бижиир, чуруктарга, бердинген сөстерге үндезилээш өөреникчилер рассказтарны тургузуп турарлар.

Кижилер дээш сагыш човаашкын Анна Андреевна Шишигинаның аажы-чаңының онзагай хевири. Ада-иелер-биле билдингир болгаш бүзүренчиг беседалар, чон-биле үзүлбес ханы харылзаа № 3 школаның башкылар коллективинге ооң ат-сураан бедиткен. Ынчангаш школаның профэвилел комитедин ол удуртуп турар. Аныяк салгакчыларны кижизидеринге хөй чылдарда үре-түңнелдиг ажылы дээш Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы деп атты хоочун башкыга тывыскан.

Е. КВИТНЫХ.

Саанчыларга—чаа бажыңнар

Улуг-Хем районнуң «УТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем сүт-бараан фермазының коллективи тудугжулардан эки белекти алган: ферманың төвүнде ийи-ийи аал иштиг чурттаар дөрт чуртталга бажыңнары ажыглалга кирген. Оларны эки дерип кылган болгаш ында саанчылар чурттай берген. Совхозтуң ында ажылдап турар тудугжулары ам ийи аал иштиг чурттаар база бир бажыңның тудуун доозар.

Таарымчалыг болган

Чоокта чаа байырлап эрттиргенивис Октябрьның юбилейлиг 50 чылының бүдүүзүнде «Улуг-Хая» совхозтуң Хайыракан салбырында столовая ажылдап эгелээн. Суурнуң чурттакчыларынга, ырак черден келир малчыннарга, ыңай-бээр чорук чораан кижилерге кыш удур столоваяны ажытканы дыка таарымчалыг болган. Ында белеткеп турар чемнерниң ассортиментизи элбек, шынары эки. Ристен, тараадан кылган каңдыктарны, эъттен котлеталарны, пирогилерни база ол ышкаш национал чемнерни амданныг кылдыр белеткеп турар.

Поварлар Александр Салай, Мария Буян-оол олар келген аалчыларга амданныг аъш-чемни бараалгадып, онаашкан ажылынга ак сеткилдиг ажылдап турарлар. Столоваяның иштин чугайлап каан, соңгаларында чаа тюльдерни аскан.

Л. ДАШ-ООЛ.

Төрээн черниң делгемнеринде

ЧУРУКТА: Эрзинде «Чаа орук» колхозтуң чылгызы одарда чор.

А. АИРНИН фотозу.

ЯСНАЯ ПОЛЯНА

Машина Тула хоорайдан үнгеш, асфальтылыг тас орукка чоруун дүргедедип, шокараннады халдып олур. Ясная Полянага чедир 12 километр. Шак ол кайгамчык чараш агаар-бойдустуг булуңга Л. Н. Толстой төрүттүнгеш, назылааже чурттап, ажылдап, сөөлгү орукче үдеткен. Ясная Поляна дээрге, Лев Николаевичиниң «кавайы болгаш хөөрү» деп ооң кадайы Софья Андреевна Толстая ужурлуг чугаалаан болбайн аан.

Бодалга чартыккаш чедип келгенивисти эскербедивис. Машина хөөлбек кыдыында шөлчүгешке доктаады. Ясная Полянаның шыргай алдын-сарала парыгының ойбулуңда ийи ак суургалар көстүп тур. Олче шиглиг базыптым. Оларның бирээзи — дөрбелчин даш суурганы XVIII векте чогаалчының кырган-ачазы князь Н. С. Волконский туттуруп тургускан. Аңаа таннылдар чурттап турган дижир. Ооң чиге мурнунда кирер хаалга чоогунда бичежек даш бажыңга эгезинде садчы кижи чурттап турган болгаш шала сөөлзүреди азы 1890 чылда Л. Н. Толстойнуң удуртулгазы-биле тараачыннар уругларынга тускай школаны ажыткан. Аңаа чогаалчының уруу Мария Львовна башкылап турган. Ынчалзажок ол школаны хаан чазак хораап, Софья Андреевнадан школа ажытпазының дугайында хол үжүүн алган. Школаны хорууп кагза-даа, Л. Н. Толстой 1906 чылдан эгелеп ядыыларның ажы-төлүн база катап өөредип эгелээн.

Ясная Полянага чыл бүрү кээп турар чүс муң кижилерниң бир бөлүүнге каттыжып алгаш, чогаалчының чурттап турган бажыңынче далажыптым. Ол бажыңның бетинге шаанда Л. Н. Толстойнуң төрүттүнген бажыңы турган. 1854 чылда ук бажыңны граф Н. И. Толстой бузээлеткен Севастопольга тургаш, «Шериг хуудус» деп журнал үндүреринге акшазын ажыглаар дээш садыпкан. Л. Н. Толстойнуң таныш-көрүжү ооң каяа төрүттүнгенин силер деп айтырыг салырга, ол демги бажыңның турган черинге эдертип аппаргаш, ында бир дыттың бажынче айыткаш:

— Шак ооң таптыг-ла бажынга, авамның өрээли турган. Орта, хөм диванга төрүттүнген мен ийин — дээр турган.

төөгүлүг черлеп

Лев Толстойнуң бажыңы... Шак ол ногаан крышалыг ийи каът ак бажыңга сураглыг чогаалчы узун назынын назылап, **«Дайын болгаш тайбың», «Анна Каренина», «Улуг хүн»** дээн чижектиг сураглыг чогаалдарын бижээн. Ооң хаалары Тургенев, Фета, Чехов, Лесков, Короленко, Горький, Крамской болгаш Репин дээн ышкаш сураглыг кижилерни көрген.

Тар ыяш чадалап ийиги каътче үне бээрге, оң талазында улуг эвес зал бар. Ыяш сандайларлыг төгерик столга Лев Николаевич Толстой таныш-көрүш сураглыг кижилерни хүлээп ап, литература, уран чүүл, эртем дугайын болгаш Россияның база кижи төрелгетенниң салым-чолун чугаалажып турган. Өске азыгда «уруглар столу» болгаш залдың дал ортузунда чемнеңир стол, алдарлыг самоварь туруп турар.

Дараазында 3 бичии өрээлдер Л. Н. Толстой биле сырый холбашкан. Аңаа ол ажылдап, чурттап база дыштанып турган. Ында эт-сеп бүрүзү Лев Николаевичиниң бөдүүнүн, могаг билбес ажылгыр-кызымаан төөгүп турар. Орта чүгле улуг бодалчы эвес, а харын быжыг кадыкшылдыг, сайзырангай күш-культуржу кижи чурттап турган дээрзи илдең. Ол кара ажыл кылып, арыг агаарга аңнап, селгүүстээринге, конькилеп, аъттыг чорууруңга, Воронка хемге эштип, балыктаарынга деңдии ынак турган дижир. Москва биле Ясная Поляна аразынга ол үш катап чадаг кылаштаан. Ооң кедүрүп турган шойлары, селгүүстээрде ап чоруур сандай-даянгыыжы болгаш кымчызы ында бар.

Амдыы сагындырганым, Лев Николаевичиниң төрүттүнген хөм диваны база ында. Ооң баарында столга Толстой 1910 чылдың октябрь 28-тиң (азы ноябрь 10) дүнезинде Ясная Полянаже ээп келбейн, чоруур деп шиитпирлеп алган. Чүге дээрге, ол ынчаңгы ниитилел тургузуун, ядыыларның аразынга бай чурттаарын көөр хөөн чок болган. Ол кадайы Софья Андреевнаның адынга байырлажыышкынның чагаазын арттырып кааш, дүвү-далаш дөгерингеш, улаачының бажыңынче углапкан. Караңгыда бөргүн чидирипкеш, дедир бажыңынга кээп өске бөрт кедип алгаш, эмчизи Д. И. Маковицкий биле кады бүдүү чорупкан.

Саван крышалыг чудук бажыңга барып, улаачыны оттуруп алгаш, тергеленгеш, ол-ла дүне чорупкан. Ол шии-биле ээп келбээн...

«Волконскийниң бажыңының» (азы литература музейиниң) чиге дужунда чавыс ак бажың—аът кажаазы ол. Ооң бир ужунда Толстойнуң Ясная Полянадан чоруткан тергезин делгеп каан.

Чогаалчының бажыңының дугайын ам-даа уламчылап бижип болур турган. Ынчалзажок номчукчуну чогаалчының хөөрүнге чедирип, кады мөгеери-биле үени камнап алыйн.

Улаачылар бажыңының чанында орукка кирип алгаш, оон ыңай чоруптарга, карак уунга чурумалдыг, чараш аян ажыттынып, тоолда чүве дег орук үш башка чарлы бээр. Оң талада орук — «Чепыш» деп аъргаже, а ортаакы орук Воронка хемче шиглиг дыйлайып чоруй барган, солагай талакы орук — эксурсантыларны Л. Н. Толстойнуң хөөрүнге чедире бээр.

Ол Ясная Полянадан чораан хевээр ээп келбейн, орук ара аараш, Астапово деп демир-орук станциязынга 1910 чылдың ноябрь 7-де (20-де) эртенгиниң 6 шак 05 минута турда мөчээн дээрзин төөгүден билир бис. Лев Николаевич дириг тургашла ону Ясная Полянага хөөржүдерин чагып, кояргады ажаавазын, хөөрүн дерип шимевезин болгаш аңаа чүве чугаалавазын дилеп каан. Ол чагыг күүсеттинген. Шынап-ла ооң хөөрүнге чеде бээрге, ында кандыг-даа тураскаал дериглер, бижимел чок. Хоочун дубтар болгаш липа үнүш бүзээлээн чоогажыгаш бажы деспелдирде чечектерлиг ширик хөөрнүң ойбуну тодазы-биле ылгалып көстүп чыдар. Бо-ла чорааш ол дег бөдүүн болгаш сеткил-сагышты хайныктырып кээр хөөрнү кажан-даа, каяа-даа көрбээн мен. Орус черниң улуг чогаалчызының ады чок хөөрүнге орус, украин, чех, болгар, немец болгаш өске-даа язы-сөөк кижилер мөгейип турда оларның-биле кады мөгейдим. Үр-ле тургаш, тураскаал кылдыр бир бүрүнү номчуп чораан номум иштинге суккаш, тыва черге эккелген мен. Ясная Поляна кажан-даа уттундурбас.

В. ХОМУШКУ.

Допчузу-биле

Кодээниң ишчилериниң дыштанылгазы

Бо юбилейлиг чылда чурттуң курорттарынга Тывадан 270 кодээниң ишчилери дыштанылгазын эрттирген. Чылдың төнчүзүнге чедир амдаа 40 кижи курорттарга баар. Дыштанылга бажыңнарынга 148 кижи шөлээзин эрттирген болгаш ам-даа 20 кижини путёвкалар манап турар.

Чоокта чаа Ленинград четкен 470 ажыг мурнакчыларны санаваска, бо чылын Тываның кодээзиниң 84 кижилери турисчи аян-чорукту кылган. Оларның ону Моол Арат Республикага чораан.

Чыл келген тудум-на Тывада Саян ашпаан кижилерниң саны кызырлып бар чоруур.

* * *

Аңчы өг-бүле тайгада

Тожунуң Ленин орденниг сураглыг аңчызы Бараан Серен ашаа Найдан-оол Кол-биле кады чарып алган керээзин 60 хуу чедир күүсеткен. Херээжен аңчының кол тывыжы — дииң, а Н. Колдуң — киш.

* * *

Эшке дуза

Байырлалдың бүдүүзүнде Кызылдың ийиги автоажыл-агыйының чолаачызы Александр Удалов аарый берген. Ооң амы-тынын камгалаар дизе, эвээш эвес хан херек деп эмчилер дыңнаткан.

Берге байдалга таварышкан эжинге дуза чедирери-биле автоажыл-агыйының үжен ажыг чолаачылары адын бижиткен. Бир дугаарында эмчиниң хүлээп алыр черинге автоколоннаның начальниги эш Пиндюрин, чолаачылар Тамара Плехова, Леонид Щёголев, Юрий Васькин олар баштаан он ийи кижи ханын дужааган.

* * *

Чаңгаажыктың салгакчызы

Шаанда Иймеге Чаңгаажык деп ашак чурттап чораан. Ол өвенге бичии оолдарны чыып эккеп алгаш, шайын хайындырып, эъдин дүлүп, маргылдаа эрттирип, комбинациялар сайгарып туруп бээр турган. Ооң ол өөреникчилеринден Ламаш-оол Балган, ам Кызылда ажылдап турар О. Биче-оол, А. Даваа, М. Дамбаа ышкаш шыырак шыдыраачылар үнгүлээн. Аныяктардан Бегзи Өнер, Т. Меңгүн-оол суглар тыптып үнгени бо.

Бирги разрядтың шыдыраачызы Бегзи Өнер Кызыл хоорайда кодээ тудуг черинде ажылдавышаан, аныяктарның кежээки школазының 8-ки клазында өөренип турар.

Ол хоорайның бирги чери дээш маргылдаада киржип, шыдыраачыларның мурнуку одуруунда чоруп турар. Хоочун шыдыраачылар Н. Шишигин, М. Кенин-Лопсан болгаш өскелер-даа Бегзи Өнерге дүжүп бээр ужурга таварышканнар.

Чаа-ла 20 хар чедип чоруур Бегзи Өнерге шыдыраага чедиишкинниг болурун күзедим.

М. ШААЛЫЙ.

Редакторнуң оралакчызы Д. О. БЕГЗИ.

Кижи бүрүзү мону билир ужурлуг

ХАЛДААШКЫН ЭГЕЛЭЭР ДЕЙ БЕРЗЕ ЧҮНҮ КЫЛЫРЫЛ?

Халдаашкын болгу дег апарганын дораан-на радио, телевидение болгаш парлалга дамчыштыр чарлаан турар.

Хоорайга азы суурга, каяа-даа чурттап туруңарда, ол дыңнадыг болган соонда доп-дораан камгалалга белеткениңер.

Утпаңар! Ындыг таварылгада минута бүрүзү үнелиг.

Бир-ле дугаарында, бодуңарга болгаш өг-бүлеңерге камгаланырының хууда херекселдерин тып алыңар. Бодуңарның бажыңда аптечканарны, хөй эвес аъш-чемден болгаш сугдан белеткеп алыңар.

Совет чазактың органнарының дужаалдарын болгаш хамааты камгалалының сигналдарын дамчыдып турарын дүн-хүн чок дыңнап турар ужурлуг силер. Ынчан бажыңыңарда радионуң ажылдап турарын хынаңар, ону үзүк чок дыңнап туруңар.

«АГААР ХАЛДААШКЫНЫ» деп медээ кайа-даа чорунарда эгелей берип болур, ынчангаш бажыңыңардан үнүп чорууруңарда, камгаланырының хууда херекселдерин ап алырын утпаңар.

Газ, чырык болгаш бүгү-ле электри приборларны өжүрүңер.

Бажыңыңарны азы квартираңарны өртке удур камгалалга белеткеңер!

Соңгалар пөстерин ап каантыңар, шилди кандыг-бир ак будук-биле азы чугай-биле чаап алыңар.

Идик-хепти, помнарны болгаш өске-даа херекселдерни чемоданнар, хааржактар болгаш шкафтар иштинче шыгжаңар.

Ыяштан кылган болгаш чымчак мебель аймаан соңгалар аразында ханаларже тургузуңар. Ынчаар салгылап каарга, олар бир эвес чырык херелдениишкини болур болза, кыва бербес.

Коридорлардан, чада клеткаларындан болгаш крыша адаандан улуг, аар чүүлдерни ырадыңар, бир эвес өрт үне берзе, олар шаптыктай бээр.

Ыяш бажыңның ханаларын болгаш өске-даа кезектерин дойлуг ээзилдириг-биле чаап кааңар. Ынчап каарга, олар белен өрттенмес. Бажың, чанында аар-саар тудуглар болгаш мал кажааларының чанынга өрт өжүрер элезин болгаш сугну белеткеңер.

Бажыңның өрээлдеринден коридорже болгаш коридордан чадаларже үнер эжиктер белен ажыттынып турар-дыр бе, ылап хынаңар. Мал кажааларының эжиктерин база ыяап-ла хынап көөр херек.

Бажың иштинче радиоактивтиг доозунуң кирерин эвээжедири-биле баш бурунгаар бүгү-ле ойбак-дыдык черлерни дуглап, соңга рамаларын саазын-биле хырбалап, хоолайларны дугланар.

Бажыңнарда электри четкилериниң канчаар кылдынганын билип алыңар. Үрели бээрге, ону дүрген өжүрерде ол силерге дузалыг.

Эң чоокта кылымал камгалал чериниң кайлаазын база аңаа чедир эң чоок орукту билип алыңар. А бир эвес бажың чоогунда камгаланыр чер чок болза, кожаларыңар-биле демнежип тургаш, херим иштинге азы чоок-ла хостуг черге бөдүүн чаштынар черден кылып алыңар.

АЪШ-ЧЕМИҢЕРНИ БОЛГАШ АП ЧОРУУР СУУҢАРНЫ КАМГАЛАП АЛЫРЫН УТПАҢАР!

Бир эвес чем аймаан пергамент азы целлофан-биле ораагаш, суг өтпес кылдыр кылып каан пөстен ийикпе полиэтилен пленкадан кылган тускай шоодайга суп алыр болза, ол үрелбес.

Ол ышкаш шил, шаажаң банкаларны, янзы-бүрү саваларны, иштинде кылын саазын катап каан ыяш азы чуга калбак ыяш хааржактарны ажыглап болур. Аксын так дуглап каан доскаарлар иштинге суп алыр болза, чем аймаа эки камгалаттынып болур. Сүттү бидоннарга тургузар болза, эки. Чаа ногааларны шала адаанда ийикпе даштын кастынган тускай оңгарларга шыгжаар.

Мал чемин база-ла халдавырдан камгаланар. Ону ыяк дуглаглыг хааржактарга, силос оңгарларынга азы эки хагдынар ажиктерлиг болгаш соңгаларлыг кладовкаларга шыгжаңар. Сиген сарааттарының кырынга серидең кылып азы оларның кырынга саваңдан ийикпе будуктардан кылыны 15 см ажыг кылдыр оваалап кааңар.

СУГНУ КАМГАЛАП АЛЫРЫ КОНЧУГ ЧУГУЛА!

Бажыңга суг ажаап алыры-биле термостар, бидоннар, графиннер болгаш ыяк дуглаглыг банкаларны ажыглап болур.

Ажык кудуктарны ыяап-ла камгалаңар. Кудуктуң чер кырында кажаазын долгандыр кылыны 20 см, а калбаа 2 м хире дой шывыгдан кылыңар. Дой шывыгның кырынче кылыны 15 см хире элезин азы довуракты төп каар херек. Кудуктуң кырынга бажыңчыгаштан азы сериден тудуңар, а кудуктуң аксын так дуглап алыр херек.

Малды суггарарынга болгаш чемгерерингe хереглээр саваларны база тускай крышкалар-биле дугланар.

Мал дугайын база боданар. Олардан эң үнелиглерин соңгалары болгаш эжиктери эки дуглаглыг кажааларга тургузуп кааңар. Кажааның бүгү-ле ойбак, чарык черлерин дуглап, дой-биле чааңар.

Мал кажааларынга чемни болгаш сугну дуглаглыг саваларга (цистерналар, бактар, доскаарлар, улуг паштар, цементилеп каан оңгарлар) шыгжап кадагалаар.

Улуг коданнарда малды бичии-бичии бөлүктерге чаргаш, оларны аңгы-аңгы одарларга, арганыг болза, чашты берги дег черлер: арга-арыг, чоогалар, чавызааштар чоогунга оларны кадарыңар.

Тараа шөлдеринге, одарларга база арга-ыяштыг черлерге өрт болгаш халдавырлыг аарыглар тыпты бээрин хайгаарап туруңар.

Хоорайлардан камгаланып көжүп келген улусту ээлдек уткуп, оларның чурттаар черлерин таарыштырарынга кодээниң чурттакчылары белен турар ужурлуг.

ДАЙЫН ОРУУНДАН ЧАЙЛАДЫР КӨЖЕР АПАРЗЫҢАРЗА...

Чурттакчы чонну чайладып көжүрериң эгелээриниң база ону кандыг янзылыг чорударының дугайын силерниң ажылдап азы чурттап турган чериңерге радио, телевидение болгаш парлалга дамчыштыр чарлаптар.

Чүнү бодуңарга ап чоруур силер, ону бир дугаарында белеткеңер.

Даштыкы, иштики хеп, удуурда ажыглаар болгаш туалет херекселдерин база бодуңарның хууда документилериңерни — ЧҮГЛЕ ЭҢ-НЕ ХЕРЕК ЧҮВЕЛЕРНИ АП АЛЫҢАР! Оларның ниити деңзизи бир кижиге онаашпыр 50 килограммдан ашпас ужурлуг.

Чемодан азы шарыг бүрүзүнге калбак ыяштан азы саазындан баглааш, аңаа бодуңарның фамилияңарны, инициалдарыңарны, турум адрезиңерни болгаш көжүп чедер дээш черинерни айтып, бижип алыңар.

Хамааты камгалалының органнары улустуң чайладыр көжүп турар үезинде чонну чемгерер талазы-биле ажылдарны чорудар, ынчалза-даа бир эвес бажыңыңарда аъш-чем бар болза, хөй эвестен ап алыңар. Үрелбес болгаш орукка белеткевес чемнер болза эки.

Хууда камгаланыр херекселдерни ыяап-ла ап алыңар. Олар силерге чүгле орукка эвес, чаа барган чериңерге база херек апаар чадавас.

Белеткенип алгаш, чуртталга черлерин ажыглаар конторанын ажылдакчыларынга бажыңыңарны дужаап бергеш, чайладыр көжүп турар улустуң чыглыр черинге ап чоруур чүгүңер-биле чедип келиңер. Аңаа силерни бүрүткээш, транспортка олурткаш, хоорай даштында зонаже чорудуптар.

Чыглыр черге бүгү-ле командыларны болгаш дыңнадыгларны кичээнгейлиг дыңнап, оларны хажык чок күүседиңер. Чурумнуг болуруның магадылалы ол.

Орукка чоруп ора, чурум үревейн, организастыг болуңар. Силерни чаа черже дарый чедирери оон кол хамааржыр. Ол бир дугаарында-ла силерге херек деп чүвени утпаңар.

Чаа черге көжүп чеде берген улусту уткуп алыр болгаш оларны хуу ийикпе хөй-ниити бажыңнарга кирер. Оларга чемненилгени, чуртталга коммунал болгаш эмнелге хандырылгазын организастаар. А силер база ук черде чазактың органнарының бүгү-ле айтышкыннарын күүседип, күш-ажылга киржир ужурлуг силер.

Хамааты бүрүзүнүң бедик организастыг болгаш чурумнуг болуру—халдаашкынның айыылы чоокшулаан үеде чоруттунар ажылдарга кол ужур-дузалыг.

БИР ЭВЕС АГААР ХАЛДААШКЫНЫНЫҢ ДҮВҮРЭЭЗИНИ ЭГЕЛЕЙ БЕРЗЕ...

«АГААР ХАЛДААШКЫНЫ» деп дүвүрээзин медеглелди хамааты камгалалының штавы радио-биле чарлааш, ол-ла үеде заводтарның, локомотивтерниң, пароходтарның сирена, үзүктел чок гудоктары-биле дыңнадыр.

Сигналды дыңнап кааш, дүрген, ынчалза-даа корпуп, үймевейн белеткениңер!

Бир эвес «АГААР ХАЛДААШКЫНЫ» деп медээни бажыңга олура дыңназыңарза, изидер приборларны, одаар печкаларны, газ болгаш чырыкты дораан өжүрүңер, хууда камгаланыр херекселдерни, документилерни алгаш, кылымал камгаланыр черлерже дүрген чоруптуңар. Бажыңнардан үнүп бар чыда, кожаларыңарга сагындырыңар: олар дүвүрээзинниң сигналын дыңнавайн барганы чадавас.

Кылымал камгалал черлерже кирер эжик аксынга үймерлежип, дүвүрээзин үндүрбеңер. Мындыг бачым секундаларда ол—эң-не айыылдыг. Кылымал камгалал черде дежурныйлар силерге олурар черни айтып бээр.

ОЛ ЧЕРЛЕРГЕ хамааты камгалалының постуларының бүгү-ле айтышкыннарын күүседиңер. Доктааттынган чурумнуң дүрүмнерин сагыңар.

(Уланчылыг).

КИНО

НОЯБРЬ 15-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Космонавтар кудумчузу»** 10, **«Малиновкага болган куда»** 12, 1.55, 4, 5.50, 7.40, 10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Малиновкага болган куда»** 2.30, 4.30, 6.30, 8.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: **«Гаврош»** 10, **«Ол хүннү утпаалы»** 12, 2, 3.50, 5.40, 7.30, 9.20 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Улуг эргилде»** 3, 6.40, **«Хып турар шыргай арыглар»** 4.50, 8.30 шактарда.

Чем хораннаашкыннарын болдурбас дээш

Чиг эът, балыкты болгаш белен продуктуларны чаңгыс столга, калбак ыяш кырынга сайгарып кылыры хоруглуг. Кылыр ажылын доосказ соонда столун болгаш калбак ыяжын ылап-ла аштап, щелочулуг изиг суг-биле чуп турары эргежок чугула. Балыкты ийикпе дузаан чемни өттүрер суун солувазы хоруглуг. Оларны суккан соонда суун бир шак болганда, ийиги удаада бир солаан соонда ийи шак болганда, үшкү удаада ийи солаан соонда 4 шак болганда, оон ыңайзында 6 шак болган соонда-ла солуп турар.

Өттүрген балыкты болгаш дузаан чемнерни чүгле хайындыргаш ажыглаар. Фаршты (тырткан эътти) белеткеп алган соонда хаарар бетинде 6 шак дургузунда кадагалаары болгаш хаарарда котлеталарны, балык кескиндилерин дыгыш, тургузу салып болбас. Белеткеп алган фаршты соокка кадагалаары эргежок чугула.

Котлеталарны болгаш балык кескиндилерин хаарарда чаңгыс каът кылдыр чыттыр салыр. Соок эвесте фаршты белеткеп алган шаа-биле дораан ажыглаар херек. Студеньни (холодецти) сөөктерден адырып алган соонда болгаш үүрмектеп алган соонда база катап хайындырбайн белеткеп алыры хоруглуг. Соодулга-биле хандыртынмаан столоваяларга студень белеткеп болбас.

Студеньни белеткеп алган соонда (соок черге кадагалап турганда) 12 шак эрткен болза, ону хереглекчиге берип болбас. Суугай берген студеньни хереглекчиге бээри хоруглуг. Студеньни соодары, чүгле доштуг черге кадагалаары эргежок чугула.

Суугай берген студеньни соодар бетинде ылапла хайындырар. Соодулга чери чок столоваяларга хайындырган балык, хайындырган колбаса, сосиска, сарделька — белен чемнерни ийи хүн дургузунда тургузары хоруглуг. Котлеталарны 6 шактан ажыр кадагалап болбас, а суфлени соодулга чокка 6 шактан ажыр кадагалаары хоруглуг. Эът-үнүштен, ижин-шөйүндүден болгаш хандан кылган колбасаларны мөөңү-биле кадагалаары, оларны соодулга чокка 12 шактан ажыр кадагалаары, оларны хайындырбайн хереглекчиге бээри хоруглуг. Колбасаларны илбектеп алгаш деңзилээри эргежок чугула.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ САНИТАР-ЧЫРЫДЫЫШКЫН БАЖЫҢЫ.

Редакцияның АДРЕЗИ:

Кызыл. Щетинкин—Кравченко кудумчузу. бажын № 3 ТЕЛЕФОННАР: Редакторнуң 24-63. редакторнуң оралакчыларының 35-24. 25-38. харысалгалыг секретарьның 23-35. партийжи амыдырал килдизиниң 23-54. агитация болгаш пропаганда килдизиниң 37-13. кодээ ажыл-агый килдизиниң 21-47. үлетпүр килдизиниң 22-64. чагаа, ажылчын болгаш кодээ корреспондентилер база совет тургузуг болгаш амыдырал килдистериниң 21-27 иштики информация килдизиниң 20-60. бухгалтерияның 31-75. корректорларның 27-41. Солун келбейн барганда 32-75 телефонче долгаар

Солун неделяда алды катал үне

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында Парлалга эргелелиниң типографиязы. (Кызыл. Щетинкин—Кравченко кудумчузу. 1).

ТС—01361.